

Statlig minoritetspolitik för språklig assimilering

Historisk bakgrund till skol- och språkpolitik i Tornedalen samt genomgång av tidigare gjord forskning

Lars Elenius

Professor emeritus i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning

Institutionen för ekonomi, teknik, konst och samhälle,
Luleå tekniska universitet.

Kontakt: *lars.elenius@associate.ltu.se*

Innehåll

1. Inledning.....	4
2. Bakgrund till assimileringpolitiken	4
2.1 Samverkande hotbilder.....	4
2.2 Utbildningssystem på svenska	10
3. Tidigare forskning	24
3.1 Staten och minoritetspolitiken.....	25
3.2 Språkpolitiken i skolan.....	28
3.3 Sociolingvistiska aspekter	33
3.4 Etnopolitisk mobilisering och identitetsförändring.....	37
4. Avslutande kommentar	45
5. Referenser.....	48

1. Inledning

Nedanstående forskningsöversikt har gjorts på uppdrag av ordförande Elisabet Fura i Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset 2020-12-07 (Diariernr. 00369/Ku2020:01-88). Forskningsöversikten ska enligt uppdraget behandla skol- och språkpolitiken i Tornedalen, redogöra för forskningens frontlinjer och forskningsresultat samt beskriva frågeställningar som förekommit bland forskare och minoriteten. Översikten ska även sätta assimileringpolitiken i ett nationellt och internationellt perspektiv. I direktivet för Sannings- och försoningskommissionen kopplas assimileringpolitiken i Tornedalen under 1800- och 1900-talet samman med tre etniska grupper; *tornedalingar*, *kväner* och *lantalaiset*. Syftet är att utreda svenska statens assimileringspolitik och vilka konsekvenser den haft för minoriteten, grupper inom minoriteten och för enskilda.

En komplikation med etnonymerna *kväner* och *lantalaiset* är att de inte förekommer i det skriftliga källmaterialet som berör skol- och språkpolitiken i Tornedalen från 1800-talet till sent 1900-tal. Det gäller för såväl arkiverade urkunder, publicerad forskning som i statliga utredningar. Det finsktalande området i Norrbotten kallades under tidsperiod för ”Finnbygden”, ”Finnmarken”, ”den finsktalande bygden” eller ”Tornedalen” och den finsktalande befolkningen kallades ”finnar”, ”Norrbottensfinnar” eller ”tornedalingar”. I nedanstående forskningsöversikt används därför *Tornedalen* om det meänkielitalande området i Norrbotten och *tornedalingar* om människorna som bor där. Det nuvarande minoritetsspråket *meänkieli* kallades fram till 1980-talet officiellt för *finska* eller *tornedalsfinska*. Här används alla tre beteckningar utifrån skilda kontexter. Begreppet ”meänkielispråkig kultur” har använts för att skilja den meänkielitalade kulturen i svenska Tornedalen från den i Finland och finska Tornedalen. För dialekten i finska Tornedalen har begreppet *finska* använts. I avsnittet om etnopolitisk mobilisering och identitetsförändring används *kväner* om personer med kvenskspråkig bakgrund i Nordnorge, som kallar sig kvener. På motsvarande sätt används *kväner* om personer i Norrbotten med meänkielispråkig bakgrund som kallar sig kväner.

2. Bakgrund till assimileringpolitiken

Skolväsendet i Tornedalen kom att utformas utifrån en sammansatt östlig hotbild. I den ingick en militär rädsla för Ryssland, rasbiologiska idéer som nedvärderade den meänkielispråkiga kulturen, en nationalistisk språkstrid med Finland kopplad till språkdarwinistiska idéer samt svenska kyrkans osäkerhet inför den laestadianska väckelserörelsen.

2.1 Samverkande hotbilder

Det finns en säkerhetspolitisk aspekt av utbildningspolitiken i Tornedalen som går som en röd tråd fram till sent 1990-talet. När Sverige år 1809 förlorade Finland till Ryssland drogs den nya

nationsgränsen rakt genom Tornedalen där den östra sidan hamnade i det ryska imperiet och den västra sidan i Sverige. Ryska kosacker patrullerade nu som gränsvakter i Torneå. Från att tidigare ha betraktats som en ordinär älvdal i det svenska riket förvandlades Tornedalen efter 1809 till en svensk gränsbygd mot det ryska storfurstendömet Finland.

Kulturell polarisering mellan öst och väst

Under främre delen av 1800-talet skedde en kulturell polarisering mellan skandinavisk och finsk-ugrisk kultur i de nordiska länderna. I Sverige, Danmark och Norge yttrade det sig i en ideologisk och politisk samling runt vikingatida kultur som definierades som ”skandinavisk”. Det var en typisk nationalromantisk rörelse som längtade tillbaka till det som uppfattades som de tre nationernas guldåldrar. Under senare delen av 1800-talet utvecklades den skandinaviska rörelsen till ett politiskt program, som blev relativt kortvarig.

Motsvarande radikaliserings kring den finsk-ugriska kulturen skedde i Finland vid samma tid. De intellektuella sökte en ny nationell identitet med annat etniskt innehåll än under den svenska tiden. Mot skandinavismens idéer om ett enat Norden, grundat på de skandinaviska ländernas dominans, ställde de så kallade fennomanerna idéer om ett storfinskt välde med finska som det dominerande kulturspråket. Även fennomanin hämtade sin inspiration från romantiken, som riktade uppmärksamheten på de värden som fanns i den egna folkkulturen. På så vis var den mycket likartad skandinavismen.

Det specifika med den finländska språkpolitiken var att den sammanvävdes med ansträngningen att utveckla landet till en självständig nationalstat. Därför kopplades språkpolitiken till striden mellan den underordnade finskspråkiga majoriteten och den dominerande svenskspråkiga minoriteten. Efter avskiljandet från Sverige var 85 procent av befolkningen i Finland finsktalande. De kunde lägga tyngd bakom sina krav. I språkreskriptet från 1863 bestämdes att det finska språket i Finland inom tjugo år skulle vara införd i all förvaltning och ha likvärdig status som svenskan. Den kritik som fennomanerna riktade mot de svenskspråkigas privilegier i Finland riktades också mot det man uppfattade som svenska statens förtryckande språkpolitik i Tornedalen. Man anklagade särskilt domkapitlet i Luleå, som vid den tiden var ansvarig för skolpolitiken, för att tvinga tornedalingarna att lära sig svenska.¹

Det upplevda hotet från laestadianerna

Tornedalen ingick i Härnösands stift och biskop Lars Landberg var en av de drivande personerna bakom inriktningen att införa svenskt språk och svensk kultur i området. För honom var de inkomkyrkliga motsättningarna mellan den självrådiga laestadianska väckelserörelsen i Tornedalen och Svenska kyrkan av stor vikt. Han ville med hjälp av folkskolan ”civilisera” laestadianerna. Till saken hör att den laestadianska väckelsen var samernas, de svenska

¹ Tenertz 1963; Slunga 1965; Elenius 2001.

tornedalingarnas, de norska kvänernas och finnarnas särskilda väckelserörelse i nordligaste delen av Sverige, Finland och Norge. Den spreds därför från 1840-talet i snabb takt över nationsgränserna. Därigenom kopplades religionsfrågan ihop med säkerhetspolitiska aspekter.

När laestadianismen spreds till Finland så upplevdes det av de styrande i Sverige som att en inomkyrklig väckelse på gräsrotsnivå allierades sig med invånare i det ryska imperiet. Det sågs som en subversiv och svårbedömbart allians som kunde undergräva de svenska tornedalingarnas lojalitet med den egna nationen. Att tornedalingarna och samerna hade från svenskarna avvikande språk och kultur förstärkte en kulturell hotbild som kopplades samman med laestadianerna. De sågs som främmande element i en föreställd homogen nationalstat.

Rädslan för rasblandning

Till den kulturella och religiösa hotbilden ska fogas en rasmässig dimension. Den grundades på den irrationella rädslan att det svenska folket i norra Sverige hotades att degenereras genom genetiskt inflytande från finsk-ugriska grupper som tornedalingar, finnar och samer. Ett statligt rasbiologiskt institut inrättades 1922 i Uppsala med syfte att bedriva forskning om hur yttre mänskliga former, som kraniets storlek och utformning, svarade mot inre egenskaper. Idéerna var oförblommerat rasistiska.

I Norrbotten deltog präster och lärare i arbetet att vetenskapligt bevisa att tornedalingar och samer rasmässigt och egenskapsmässigt skilde sig från skandinaverna.² Det kopplades samman med språkdarwinistiska idéer. Yngre språk ansågs vara vitalare än äldre språk och utifrån den tankegången ansågs finskan vinna mark på svenskans bekostnad. Från myndighetshåll oroade man sig därför över att det finska språket ansågs sprida sig i Norrbotten och att tornedalingarna därigenom kunde sprida ”finskheden” in i svensktalande områden. Språkfrågan blev en rasfråga. Det präglade 1921 års Finnbygdsutredning om ”skolväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län”. Den inleddes med en beskrivning av den finskspråkiga befolkningens utbredning och ”karaktärsdrag”. Först därefter kom den in på själva skolväsendet. Stor omsorg lades också ner på att beskriva hur antalet finsk- och svenskspråkiga förändrats i de olika församlingarna. En av slutsatserna var: ”Det finska språkets framträngande mot söder inom Lappland har sålunda blivit hejdat...”.³ Frågetecknen kring det finska språkets utbredning i Finnbygdsutredningen ledde fram till en särskild språk- och härkomstutredning för tornedalingarna och samerna i Norrbottens län i 1930-års folkräkning.

Det fanns ett befintligt material att bygga på. Med början 1855 hade ”lappar” registrerats vart tionde år i folkräkningarna med hjälp av prästernas folkbokföring. Fem år senare började även ”finnar” att räknas och ytterligare tjugo år senare ”zigenare”. Med finnar menade man tornedalingarna i Norrbotten. Judarna räknades separat på grund av sin avvikande religion.

² Persson 2022, 61–109.

³ Elenius 2001.

Kategorierna ”lapp” och ”finne” bestämdes utifrån en blandning av härkomst, levnadssätt och språk, vilket hade orsakat problem vid analyserna.

Till grund för språk- och härkomstutredningen 1930 låg en promemoria som professorn i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet, K.B. Wiklund, utarbetat år 1924. Wiklund fick 1909 den första professuren i fisk-ugriska språk. Han blev den av myndigheterna alltid anlidade experten i frågor som rörde finska och samiska i allt från språk och ortnamn till rasfrågor och skolväsende. I PM:et föreslog han att en statistisk-geografisk undersökning av språkförhållandena inom de finstalande delarna av Norrbottens län skulle göras. Som motiv angavs lingvistiska och historiska skäl, men de kopplades också ihop med språkdarwinistiska idéer. En viktig målsättning ansågs vara att klargöra hur språkgränsen mellan svenska och finska hade förändrats över tiden för att klargöra “... svenskans eller finskans eventuella fram- eller tillbakaryckande”. Undersökningens resultat kunde sedan utgöra grund för språkpolitiska bedömningar inom skolväsendet i Tornedalen och angränsande trakter. Den planerades och genomfördes av Statistiska centralbyrån (SCB) i samarbete med bland annat K.B. Wiklund och Herman Lundborg som var chef för Rasbiologiska institutet i Uppsala.

I utredningen valde man ett etnografiskt stambegrepp för samerna medan det för tornedalingarnas del rekommenderades ett rent språkbegrepp. För att ändå kunna kategorisera tornedalingarna som ”stam” ansåg man att det trots allt behövdes en härkomstutredning, som i princip utformades som en släktutredning för varje familj. När resultatet fanns på plats råkade statistikerna vid SCB i bryderi hur man egentligen skulle tolka de lingvistiska och etniska kategorierna. Den kritik som riktades mot kategoriseringen gjorde att frågorna på familjenivå helt fick utgå. De inkomna svaren ansågs vara allt för ofullständigt besvarade, men kärnfrågan var hur man med hjälp av släktutredningar skulle kunna bestämma om en person var ”finne” eller ”svensk”. Slutresultatet ansågs så pass osäkert och tveksamt att man tvekade om det kunde publiceras. Folkräkningen år 1930 blev också sista gången i svensk folkbokföring som ”finnar” räknades som en separat etnisk grupp.⁴

Järnvägen skärper den militära hotbilden

Under Krimkriget på 1850-talet återkom den militära hotbilden i Tornedalen eftersom gränsen till det ryska imperiet fortfarande gick längs den svensk-finska gränsen. Det viktigaste resultatet av kriget var emellertid det internationella avtalet om Ålands avmilitarisering. Sverige var vid den här tiden i union med Norge och under de närmaste decennierna uppstod konflikter vid norsk-finska gränsen om de norska samernas rätt att utnyttja finskt territorium i renskötelsen. Enligt gränsuppgörelsen mellan Sverige och Norge år 1751 hade svenska och norska samer rätt

⁴ Tenerz1966; Elenius, 2002, 285–302.

att fritt röra sig över nationsgränsen, men efter 1809 gällde inte gränsuppgörelsen för den nya norska gränsen mot Finland.

Konflikter uppstod om samernas och finnarnas rätt att passera gränsen och 1852 stängdes den av Ryssland. De samiska renskötarna från Norge kunde inte längre passera gränsen med sina renar. En motsvarande stängning gjordes 1889 av gränsen mellan Sverige och Finland för de svenska samerna. Allt detta bidrog till att förstärka den militära hotbild som förknippades med gränsen mot Finland. Sverige och Norge var då i union. I första hand handlade det om befarade rysk-finska anfallsplaner mot Nordnorge, men även tornedalsgränsen fanns med i beräkningen. År 1888 gjorde exempelvis Sverige en genomgång och upprustning av gränsmarkeringarna mot Finland.

Den militära hotbilden ökade under 1890-talet då Ryssland intensifierade en assimilerande förryskningspolitik i Finland. Det upplevdes i Sverige som ytterligare ett växande hot mot de nordliga delarna av landet. Hotbilden förstärktes av järnvägsnätets utbyggnad på den svenska och finska sidan. Stambanan nådde Luleå 1888. År 1902 blev järnvägen mellan Luleå, Gällivare, Kiruna och Narvik klar. Ett år senare invigdes den ryska järnvägens utbyggnad till Torneå på andra sidan riksgränsen i Finland. Järnvägsnätet ökade mångfald möjligheten till en tänkbar snabb militär mobilisering i händelse av krig. Det öppnade också ögonen för de enorma råvaruresurser som fanns i norra Sverige i form av järnmalmgruvorna i Malmfälten, potentialen i en utbyggd vattenkraft samt i de omfattande skogstillgångarna.

Vid sekelskiftet 1900 byggdes Bodens fästning som ett gigantiskt försvarssystem för att skydda järnvägsnätet och förstärka försvaret av det allt mera ekonomiskt strategiska norra Sverige. I statsledningens ögon hade Tornedalen förvandlats från en tidigare ofarlig älvdal i det svenska riket, där Finland då ingick, till en utrikespolitiskt farlig gränsbygd i nationalstaten Sverige.

Frågan om tornedalingarnas nationella lojalitet

Den ryska revolutionen 1917 startade en kedjereaktion eftersom den utlöste det finska inbördeskriget mellan vita och röda. När Finland samma år utropade sig som en självständig stat uppstod direkt en tvist mellan Sverige och Finland om Ålands statstillhörighet. Efter en regional folkomröstning bland ålänningarna om att få tillhöra Sverige, vände sig den så kallade Ålandsrörelsen till regeringen i Sverige om stöd. Frågan hamnade i det nybildade Nationernas förbund där Sverige hävdade sin historiska rätt till Åland och hänvisade till ålänningarnas vilja att tillhöra Sverige.

Den nationella minoriteten i Tornedalen blev nu en bricka i spelet eftersom finländska nationalister, på motsvarande sätt som svenskarna i Ålandsfrågan, gjorde anspråk på svenska Tornedalen. År 1919 bildades i Torneå en förening som kallades Västerbottenskommittén. Namnet kom sig av att finska Tornedalen fortfarande kallades Västerbotten efter att tidigare ha ingått i det svenska länet med samma namn. Till kommittén anslöt sig Nordfinska

hembygdsföreningen, Ungdomsföreningarnas förbund, lärarföreningarna och Torneå nykterhetsdistrikts representanter. Målsättningen var att locka de finskspråkiga i svenska Tornedalen att ansluta till den finska kulturen i Finland. Bland en del av medlemmarna fanns även den politiska målsättningen att revidera gränsen från 1809 och införliva svenska Tornedalen i Finland.

Den amerikanske presidenten Woodrow Wilson hade året innan tagit initiativ till att bilda Nationernas förbund (NF) som en slags global garant för fredsavtalen i Europa efter första världskriget. Syftet var att på så vis skapa fredsavtal som skyddade de nationella minoriteterna i respektive land. En annan princip som lanserades var att folkomröstningar kunde hållas i minoritetsområden i händelse av tvist mellan två stater om territoriet. Därigenom seglade en ny sorts hotbild upp i Sverige, kopplat till tvisten om Åland och Tornedalen. Hur skulle de finskspråkiga tornedalingarna förhålla sig om en sådan folkomröstning skulle hållas i svenska Tornedalen? I detta utrikespolitiskt känsliga läge tillsattes år 1919 två separata undersökningar om tornedalingarnas nationella lojalitet. Den ena var en snabbutredning som regeringen beställde, att genomföras av stiftsnotarien Albert Carlgren vid domkapitlet i Luleå. Syftet var att undersöka tornedalingarnas inställning till statens förda språkpolitik och myndigheternas försvenskningssåtgärder i övrigt. Den andra utredningen tillsattes av landshövding Gösta Malm och genomfördes av tornedalingen W.L. Wanhainen. Syftet med den var att ge en allsidig bild av tornedalingarnas syn på språkpolitiken och sin roll i Sverige. Båda utredningarna konstaterade med bestämdhet att tornedalingarna ville tillhöra Sverige. En juristkommission i Genève tilldömde slutligen Åland till Finland.

Det rent militära hotet vid tornedalsgränsen minskade när Finland blivit en självständig stat. I stället skärptes under 1930-talet de internationella spänningarna med framväxten av det kommunistiska Sovjetunionen, det fascistiska Italien och det nazistiska Tyskland. Det skulle så småningom leda till oanade förvecklingar vid tornedalsgränsen. Under den svenske utrikesministern Richard Sandler skedde ett försvarspolitiskt närmande mellan Sverige och Finland. Ett av de återstående irritationsmomenten mellan länderna var försvenskningsspolitiken i Tornedalen. Debatten om det finska språkets berättigande i undervisningen hade gått hård i svenska tidningar, särskilt i lokaltidningarna i Norrbotten. För att begrava stridsyxan genomförde den svenska och finska regeringen år 1937 en extraordinär åtgärd. Utrikesministrarna och utbildningsministrarna i de två länderna gjorde då en gemensam resa till svenska Tornedalen, vidare till finska Tornedalen och ner till Helsingfors.

Världskriget förstärker hotbilden i Tornedalen

Ministerresan göt olja på vågorna i de nationalkonservativa lägren i respektive land, men kunde inte hindra det världskrig som var under uppsegling. Två år efter resan anfördes Finland oprovocerat av de kommunistiska Sovjetunionen och det Finska vinterkriget var ett faktum.

Knappt ett halvår senare anfölls och ockuperades Norge och Danmark av det nazistiska Tyskland. Ett drygt år senare allierade sig Finland med Tyskland mot Sovjet. När krigslyckan vände fick Finland kapitulera för Sovjet. Finnarna tvingades nu att vända vapnen mot tyskarna. Hösten 1944 och vintern 1945 drevs tyskarna norrut av finländska trupper. Under sin reträtt brände tyskarna ner hela finska Tornedalen. På den svenska sidan kunde tornedalingarna följa det dramatiska krigsslutet, förutom att de tog emot flyktingar med boskap och ägodelar från det brinnande Finland. Upplevelsen av andra världskriget var i Sverige en chock av liknande slag som 1809. Återigen kopplades det till riksgränsen i Tornedalen.

När ryssarna angrep Finland 1939 fanns ingen militär styrka och inte en enda fast befästning i Tornedalen. Arbetet med att rusta området väster om Torne älv startade direkt. Vid jultid 1939 hade 100 000 man i den 2. armékåren blivit stationerade i Östra Norrbotten. De inhystes i skolor och privata hem och hästar och annan materiel i privata stall och förråd. Vid krigsslutet 1945 hade baracker för nästan 16 000 man upprättats i 13 barackläger i östra Norrbotten. Det var bara början till den upprustning som skedde efter kriget. Tornedalen förvandlades då till en militär buffertzona. Den byggdes upp mellan Torne och Kalix älv och kallades Kalixlinjen. Inom den militära skydds-zonen var det förbjudet för utlänningar att vistas.

Militären gömde olika former av artilleri i maskerade uthus. Man hyrde förrådsutrymmen i källare, uthus eller andra byggnader. Man byggde skyddsrum i storlekar från tremans till förtiättamans skyddsrum. De var utspridda i hela området mellan Torne och Kalix älvdalar. Totalt fanns inom Kalixlinjen plats för cirka 18 000 man i skyddsrum mot grov artillerield. Särskilda försvarsområdesmagasin byggdes för att tillgodose livsmedelsbehoven för förbanden i området. Kronan hyrde mark av privatpersoner för att bygga befästningar, värn och pansarhinder. Kontrakten löpte i regel på femtio år. Kalixlinjen byggdes ut till att bli ett gigantiskt militärt försvarssystem mellan finska gränsen och Kalix älv. Upprustningen av systemet fortsatte in på 1990-talet när försvarsområdet avvecklades.⁵

2.2 Utbildningssystem på svenska

Det glesbefolkade Tornedalen hade från mitten av 1800-talet samma problem som övriga landet med utbyggnaden av folkskolan. Befolkningen var spridd på många enskilda byar och gårdar som i många fall saknade vägförbindelse. Socknarna var fattiga och hade svårt att uppfylla kravet på att bygga skolor och anställa lärare. De nya gränsförhållandena påverkade till att börja med inte språkpolitiken i skolan. När de första folkskolorna etablerades i svenska Tornedalen 1854 var de inriktade på att lära ut grundläggande läs- och skrivkunigheter i en kyrklig kontext. Undervisningsspråket var därför finska och i undervisningen användes en finskspråkig ABC-

⁵ Ekman 2013.

bok och efterhand en historiebok med parallelltext på finska och svenska. En modersmålslinje användes i skolundervisningen.

På många sätt sökte ecklesiastikdepartementet att möta de språkliga svårigheterna i folkskolan på likartat sätt för tornedalingar och samer. Det gällde exempelvis problemet med lärarekryteringen till skolväsendet. Ett småskoleseminarium grundades för tornedalingar i Haparanda 1874 och för samer i Mattisudden 1875 med målsättningen att utbilda lärare som var kunniga i finska respektive samiska. Dessutom infördes särskilda stipendier både för att locka lärare till Tornedalen och till det samiska området. Lärarkandidaterna fick ett stipendium under utbildningstiden mot att de förband de sig att under tre år arbeta som lärare i respektive minoritetsområde.⁶ Ett stipendium för de som gick på folkhögskola delades också ut. Det delades ut för sista gången 1967 då det särskilda stödet till Tornedalens skolväsende, det så kallade Finnbygdsanslaget, avvecklades.

Statliga skolor med svenska som undervisningsspråk

De olika hotbilder som förknippades med Tornedalen bidrog till att skolformerna från 1880-talet ändrades i en mer nationalistisk riktning. Försvenskningen inleddes på allvar med grundandet av fyra statligt finansierade skolor år 1888 där villkoret för statligt stöd var att undervisningsspråket skulle vara enbart svenska. Fram till 1919 ökade andelen statligt finansierade folkskolor i Tornedalen till nästan 40 procent.⁷ Användningen av svenska som enda undervisningsspråk utsträcktes efterhand också till de kommunala skolorna.⁸ Metoden blev därefter under flera decennier den pedagogiska praxis som gällde. I praktiken gick man i många skolor ännu längre och förbjöd meänkieli också på rasterna. De barn som pratade meänkieli under skoltid kunde bli bestraffade med kvarsittning eller aga.

Man kan slås av hur själva skolmatriklarna över skoleleverna i domkapitlets arkiv återspeglar statuskillnaden mellan statsskolorna och kommunens egna skolor. Statsskolornas matriklar är gjorda med hårda pärmar i djupröd färg och med texten ”Statsskola” i guldfärg. Kommunens egna matriklar är gjorda med triviala grönspräckliga eller svarta pärmar. Matriklarna utstrålar i arkiven en bildlik ståndsskillnad mellan den välbärgade staten och den fattiga tornedalskommunen. De särskilda statsskolorna avvecklades till sist 1940.⁹

En ibland bortglömd konsekvens av de statligt byggda skolorna är att kommunerna förlorade styrningen över dem. I de statliga skolorna överfördes ledningen till domkapitlet, som före 1904 låg i Härnösand och därefter i Luleå. Det var biskopen som tillsatte skolråd och anställde lärare, inte sockenstämman eller den senare kommunalstämman. Kommunerna tappade därigenom

⁶ Finnbygdsutredningen 1921, 54 ff.; Elenius 2001.

⁷ Slunga 1965; Fjellström 1993; Elenius 2001.

⁸ Finnbygdsutredningen 1921.

⁹ Tenerz 1963, 355.

möjligheten att hävda den meänkielispråkiga kulturens och meänkielis värde och berättigande i skolan. I domkapitlet var biskop Olof Bergqvist och stiftsnotarie Albert Carlgren ledargestalter för den värdekonservativa och nationalistiska minoritetspolitik som kyrkan förde under 1920- och 1930-talet. Bergqvist blev det förste biskopen i det nybildade Luleå stift. Han var också ledamot i första kammaren för högerpartiet mellan 1912 och 1928. Under sexton år var han ordförande för det mäktiga statsutskottet i riksdagen och kunde genom sina kontakter i riksdagen påverka skolpolitiken i Tornedalen.¹⁰

Statlig utredning om Tornedalens skola 1921

Skolväsendet i Tornedalen med sina speciella språkliga behov hade fram till första världskriget aldrig utretts som ett specialområde inom svenskt skolväsende. Till 1917 års riksdag lades emellertid en liberal motion om att utreda skolförhållandena i Tornedalen och en utredning tillsattes. Det är tidstypiskt för den svenska känsligheten för kritik från finländsk sida, att ett tilläggsdirektiv angav att allt som kunde innebära eller ge sken av förtryck i utredningen skulle undvikas. Som utredningens ordförande satt biskop Olof Bergqvist. Den kom att kallas för Finnbygdsutredningen och presenterade sitt betänkande 1921.

Just vid den här tiden pågick som bäst tvisten mellan Sverige och Finland om Åland. Eftersom finländska nationalister hävdade att svenska Tornedalen lika väl borde tillhöra Finland, ifall Åland skulle tillfalla Sverige, så blev Finnbygdsutredningen inte bara en utredning om skolväsendets förbättring. Den blev också en nationalistisk inlägga för Sveriges rätt till Tornedalen. Under utredningens gång hade innehållet svällt ut till att inte bara förslå åtgärder för att avhjälpa bristerna i skolväsendet. I ett historiserande avsnitt i utredningen hävdades med olika argument att Tornedalen från början varit bebott av svenskspråkiga, men att området under århundraden blivit förfinskat.

Den tornedalske agronomen W.L. Wanhainen, som var en av ledamöterna i utredningen, reserverade sig mot historieskrivningen om att Tornedalen från början varit bebott av svenskar. På ett övertygande sätt visade han att utredningsmajoritetens beslut byggde på helt felaktiga premisser. Senare har förre rektorn vid seminariet i Haparanda, Hugo Tenerz, ännu mer detaljerat visat att utredningsmajoriteten ägnade sig åt historieförfalskning.¹¹ Inte desto mindre hävdade majoriteten i Finnbygdsutredningen att namnet på det särskilda anslaget till Tornedalen måste ändras eftersom en stor del av befolkningen ansågs ”vara av svensk härkomst”. Anslaget kallades 1873 för ”Försvarsanslaget till befrämjande av folkundervisningen bland de i rikets nordligaste trakter boende finnar”.

Utifrån påståendet i Finnbygdsutredningen att ett betydande antal personer i Tornedalen var ”av rent svensk härkomst” som blivit förfinskat, gick domkapitlet i Luleå 1919 in med ett förslag

¹⁰ Elenius 2001.

¹¹ Finnbygdsutredningen 1921, 15–27; Tenerz 1962.

till Kungl. Maj:t om att ändra förslagsanslagets titel till ”försvarsanslaget angående folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränssorter”. I 1924 års proposition om skolväsendet i Tornedalen genomfördes namnförändringen.¹² Det underförstådda hotet kopplat till gränsen mot Finland förstärktes med skrivningen om ”rikets nordligaste gränssorter” medan tornedalingarnas etnicitet som ”finnar” togs bort. På så vis skrevs historierevisionen från Finnbygdsutredningen in i själva anslaget titel. Titeln behölls sedan fram till 1965 då Skolöverstyrelsen föreslog att den skulle ändras till ”Särskilt stöd åt undervisningen i rikets nordligaste gränssorter”.¹³ Det innebar en neutralisering av innehållet till att handla om undervisningsbehov i de nordligaste gränssorterna, inte om ”folkundervisningens befrämjande” som associerade till tornedalingarna som en särskild folkgrupp. De två följande åren omfördelades anslaget till andra bidragsområden och trappades ned. Anslaget var 1968 helt avslutat.¹⁴

Den helsvenska metoden för att lära svenska

Med statsskolorna ändrades pedagogiken för inläring av svenska. Den tvåspråkiga metod som traditionellt använts i folkskolan i Tornedalen kallades *översättningsmetoden* och byggde på att modersmålet användes vid inläringen av det främmande språket. Som hjälpmedel användes läroböcker med svensk och finsk parallelltext som gavs ut i mitten på 1870-talet.

I samtliga statsskolor som byggdes i Tornedalen efter 1888 användes endast svenska som undervisningsspråk. Metoden kallades i Tornedalen ofta för *den helsvenska metoden* eftersom de finskspråkiga barnen enbart skulle få använda svenska i skolan från första dag. På nationell nivå kallades den *direktmetoden* eller *åskådningsmetoden* i pedagogiska diskussioner om inläring av främmande språk. Den kallades också för *den berlitzska metoden* eftersom den utarbetats på ett språkinstitut i New York på 1870-talet av grundaren N.D. Berlitz. Där hade den skapats som en snabbmetod för språkinläring för vuxna personer, ofta handelsresande eller andra, som snabbt behövde lära sig ett främmande språk. Den gick ut på att de som skulle lära sig det främmande språket tvingades att enbart använda det nya språket i lärosituationen. Metoden som tagits fram för extremt motiverade affärsmän i USA överfördes till gymnasienivå i Europa och slutligen till de sjuåringar i Tornedalen som skulle lära sig svenska i folkskolan.¹⁵

När den helsvenska metoden de facto infördes i de fyra första statsskolorna var den överhuvudtaget inte diskuterad för användning på lågstadiet och ännu mindre prövad i klassrummet. När den introducerades i europeiska länder i början av 1900-talet blev den kritiserad av många pedagoger. Bland annat ansågs den vara passande för de högsta årskurserna i gymnasiet men inte för lägre stadier. Den diskuterades inte heller i lärartidskrifterna Svensk

¹² Finnbygdsutredningen 1921, 348–349; Riksdagens proposition nr 170 år 1924.

¹³ Riksdagens proposition, Ecklesiastikdepartementet, Bil. 10, D 18 1965, s 231–232.

¹⁴ Riksdagens proposition, Ecklesiastikdepartementet, Bil. 10, D 18 1966, s 228–230

¹⁵ Young 1889; Kärre 1954; Thorén 1964; Tenerz 1966, 28, 33 ff.; Elenius 2001, 271–283.

läkartidning eller Folkskolans vän i samband med att den genomfördes. Endast i Pedagogisk tidskrift fördes en diskussion och då om lämpligheten att använda den i språkundervisningen på gymnasienivå.¹⁶ Barnen i Tornedalen blev alltså ett slags försökskaniner för någonting helt nytt och oprövat.

En av de viktiga introduktörerna av den helsvenska metoden i Sverige var K.B. Wiklund. Han blev även engagerad av Luleå domkapitel år 1907 för att utarbeta en ABC-bok som kunde användas i folkskolan i Tornedalen med den nya metoden. Den kallades där för åskådningsmetod. Under arbetet med ABC-boken anordnade Wiklund ett experiment i två skolor där översättnings- och den helsvenska metoden användes. Efter några månaders undervisning jämfördes resultatet och ansågs vara likvärdigt för de två metoderna. Experimentet har i efterhand kritiserats av förre seminarieriktorn Hugo Tenerz som ansåg att för få elever var involverade och under allt för kort tid för att rättvisande resultat skulle kunna tas fram. Wiklund skrev även en lärarhandledning till ABC-boken och vid samma tid beställde styrelsen för arbetsstugorna i Norrbottens län läseboken *I våra bygder* med Julia Svedelius som författare. Den gavs ut 1917. Fem år tidigare hade domkapitlet tagit bort det finska språket från schemat på seminariet i Haparanda.¹⁷

Den organisatoriska sammanflätningen av seminariet, folkskolan och arbetsstugorna, med domkapitlet som styrande instans, är typisk för myndigheternas sätt vid den tiden att betrakta Tornedalen som ett enhetligt område för nationalistisk utbildning och fostran. Det informella systemet av olika utbildningar kan beskrivas som ett metasystem av samverkande nationalistiska utbildningar. Skolorna, arbetsstugorna, folkhögskolorna och den militära utbildningen var fristående från varandra, men de bands samman av ett nätverk av lärare, politiker, tjänstemän, journalister och andra. En gemensam målsättning i respektive utbildning var att införa svenskt språk och kultur i Tornedalen. Domkapitlet och länsstyrelsen var pådrivande och koordinerande myndigheter på regional nivå.¹⁸

I takt med att de statliga skolorna byggdes ut och investeringarna i svenskspråkiga läromedel gjordes, så blev den helsvenska metoden den officiellt sanktionerade metoden i Tornedalen. Det fanns inga skriftliga anvisningar för hur den helsvenska metoden skulle användas i praktiken, utan det var egentligen upp till varje lärare att bestämma vilken språkpedagogik man ville använda. I Finnbygdsutredningen 1921 försvarades den pedagogiska metoden att enbart använda svenskt språk i undervisningen i folkskolan från första klass. Önskemålen om att få använda finska som hjälpspråk i undervisningen avvisades. Wanhainen hävdade i sin reservation till Finnbygdsutredningen att även finska borde få användas i undervisningen.

¹⁶ Elenius 2001, 271 ff.

¹⁷ Tenerz 1966; Elenius 2001.

¹⁸ Elenius 2014a, 65-86; Elenius 2014b, 63-85; Elenius 2014c, 151-172.

Folkskolläraren E.U. Eriksson, även han ledamot och tordedaling, menade i den andra reservationen att en viss undervisning i finska borde behållas vid Haparanda seminarium. Han hävdade även att finska av pedagogiska skäl måste kunna användas i svenskundervisningen i folkskolan.

I ett särskilt avsnitt hade lärarna genom en enkät fått besvara om de använde även finska i undervisningen och om hur de såg på användningen av svenska och finska i språkundervisningen och i andra ämnen. Totalt 134 lärare på skolor i Nedertorneå, Haparanda, Karl Gustav, Övertorneå, Korpilombolo, Pajala och Jukkasjärvi skoldistrikt besvarade enkäten. Det visade sig att 46 procent av dem använde finska som hjälpspråk i undervisningen, åtminstone i de lägre klasserna, och övriga enbart svenska. Båda sidorna använde huvudsakligen pedagogiska eller funktionella argument för val av metod. När i enstaka fall nationalistiska argument användes så handlade det ofta om fennomanerna i Finland, som ansågs göra anspråk på svenska Tornedalen.¹⁹ Finnbygdsutredningens majoritet beslutade, trots lärarenkätens resultat och de två reservationerna att enbart tillåta svenska i undervisningen i folkskolan i Tornedalen.

Den höga andel av lärarna som 1921 använde finska som hjälpspråk måste snabbt ha minskat i antal. Intervjuer med tidigare elever som började i första klass i början av 1930-talet visar att enbart svenska användes för dem i undervisningen. Intervjuer med barn som började skolan på 1940- och 1950-talet visar lika entydigt att det var enbart svenska som gällde. Därefter fortsatte enbart svenska att användas under 1940-talet och framåt.²⁰

Den äldre översättningsmetoden krävde finskspråkiga lärare. Med den snabba utbyggnaden av skolväsendet i Tornedalen från slutet av 1800-talet blev bristen på finskspråkiga lärare stor. Därför anställdes många nya lärare som enbart behärskade svenska. Man försökte exempelvis locka nyutexaminerade lärare från seminarierna med särskilda finnbygdsstipendier. De svenskspråkiga lärarna kunde inte hålla lektionerna på finska, så det blev billigare för staten med enbart svenskspråkig undervisning än att utveckla en lärarutbildning där finska språket behölls som undervisningsspråk. I början av 1940-talet beräknades omkring hälften av lärarna i Tornedalen ha varit enbart svenskspråkiga.²¹

I Sverige beskrevs språkpolitiken i officiella ordalag som en tvåspråkighetspolitik. Argumentet användes lika mycket för att stilla kritiken från de finländska fennomanerna som för att möta eventuellt motstånd från tordedalingarna. I praktiken var det ändå en assimileringpolitik som inleddes på 1870-talet. Eftersom tordedalingarnas modersmål inte fick något stöd att utvecklas, så innebar det i praktiken en avveckling av meänkieli. Den lyftes gradvis bort som

¹⁹ Elenius 2016a, 13–47; Elenius denna volym a.

²⁰ Elenius denna volym a; Tenerz 1966.

²¹ Tenerz 1942, 65.

undervisningsspråk i skolorna. Den assimileringspolitik som etablerats av domkapitlet på 1880-talet fullföljdes alltså av skolöverstyrelsen när skolväsendet skilts från kyrkan. Den svenskspråkiga undervisningen cementerades i skolan för decennier framåt.

Andra åtgärder för nationell fostran

Som ett komplement till folkskolorna inrättades från 1903 särskilda arbetsstugor för barn i vissa kyrkbyar. De tillkom i samarbete mellan kyrkan, länsstyrelsen och arbetsstugurörelsen i Stockholm samt ideellt engagerade personer. Det primära syftet var från början ett sätt att mildra nöden som uppstått efter missväxt i norra Sverige. Samtidigt fungerade de som skolinternat för barn som kom från fattiga förhållanden eller bodde så långt från skolan att de inte kunde ta sig dit. De fick nu gå i skola i kyrkbyn och bodde i arbetsstugan där de fick kost och logi.

Arbetsstugorna hade också ett socialt fostrande mål. Barnen skulle där lära sig hantverksarbeten och fostras till god hygien. Utbyggnaden av arbetsstugorna koncentrerades efterhand allt mera till Tornedalen med det utökade nationalistiska syftet att fostra barnen i svenskt språk och svensk kultur. De finskspråkiga arbetsstugebarnen förbjöds att prata sitt modersmål under den tid de vistades på arbetsstugan, oftast en termin åt gången. Under den tiden fick de flesta inte träffa sina föräldrar. Eftersom det var förbjudet att använda finska både i skolan och i arbetsstugan, så var arbetsstugubarnen formellt avskurna från sitt modersmål. De fick använda sitt det i smyg när läraren eller arbetsstuguföreståndaren inte hörde.

Från början var det länsstyrelsen som administrerade verksamheten men ansvaret överfördes snart till domkapitlet och organiserades i Norrbotten och Västerbotten som stiftelser. De finansierades först med insamlingar, kollekt i kyrkorna och donationer, men efterhand fick de statligt stöd som del av det ordinarie skolväsendet. Ännu i början av 1950-talet insamlades rikskollekt till arbetsstugorna i Norrbotten och Västerbotten.²²

Länsstyrelsen engagerade sig också på annat sätt i försvenskningen av Tornedalen. Man finansierade exempelvis i början av 1900-talet ambulerande bygdekurser med föredrag på svenska för att de barn som gått ut folkskolan skulle träna sig i svenska. Från hösten 1922 tog Tornedalens folkhögskola över bygdekursverksamheten. Den fortsatte sedan i något ändrade former fram till 1976 då statsbidragen drogs in.²³

Ett annat sätt att stimulera till språkövningar var att dela ut gratis svenskspråkiga tidskrifter i Tornedalen. Ytterligare en metod var att skicka skolbarn till de svenskspråkiga bygderna över sommarloven. Åren 1914–1927 fick 713 tornedalska barn vistas i svenskspråkig bygd ett antal månader varje år. De vistades huvudsakligen på bondgårdar där de fick hjälpa till i arbetet.

²² Elenius 2016a, 13–47; Landsarkivet i Härnösand, Domkapitlets i Luleå arkiv, Kungliga brev 1951–1953.

²³ Matti 1999, 127–157.

Jämfört med bygdekurserna ansågs ferieresorna allmänt vara betydligt bättre använda pengar i försvenskningens arbetet.

Även den statliga Järnvägsstyrelsen blev engagerad i försvenskningen. Järnväg hade dragits till Tornedalen, men av militära skäl hade den en inlandsdragning till Karungi och därifrån ner till Haparanda. Norrut utsträcktes den till Övertorneå. Järnvägsstyrelsen lät göra en undersökning där K.B Wiklund blev anlita som expert. Han föreslog tre finska och tre svenska namn, men länsstyrelsen valde att enbart föreslå svenska namn. Det uppstod en livlig regional debatt om namnfrågan i tidningarna som visade att det inte fanns någon enhetlig assimileringlinje. Länsstyrelsen, ledd av landshövding Oscar von Sydow, gick på en assimilerande linje medan centrala myndigheter som Järnvägsstyrelsen hade en mer kulturhistorisk linje, vilket även Kungl. Maj:t till viss del hade. I slutändan beslutade Kungl. Maj:t att behålla fler av de finskspråkiga namnen. När en busslinje mellan Övertorneå och Pajala senare skulle dras fick samtliga orter behålla sina meänkielispråkiga namn.

De olika åtgärderna för att medvetet försvenska vardagslivet och kulturarvet i Tornedalen ska ses som en del av det informella metasystemet inom skolväsendet. Barnen fick inom olika områden i samhället och på olika nivåer inom utbildningen lära sig att den finskspråkiga tornedalska kulturen inte dög. På så vis fanns en samverkande assimilerande kraft i metasystemet som förstärkte den försvenskning som pågick i respektive utbildning.

Folkhögskolorna i försvenskningens tjänst

Domkapitlets påverkan på skolpolitiken utsträcktes också till folkhögskolorna. Dessa erbjöd en fortsättningsutbildning för dem som ville läsa vidare efter folkskolan och lanserades i Sverige i slutet av 1800-talet. Folkhögskolorna var folkrörelseanknutna och fick därför olika ideologiskt innehåll. De hörde samman med den pågående industrialiseringen, reformeringen av det politiska systemet och den allmänna moderniseringen av samhället. De placerades ofta medvetet på landsbygden för att bidra till utvecklingen där. I Norrbotten hade de två första folkhögskolorna också direkt anknytning till säkerhetspolitiska bedömningar och försvenskningens politiken i Tornedalen.

Den ryska politiken i Finland under 1880- och 1890-talet syftade till en förryskning av olika sektorer i samhället med målet att tydligare markera Finland som en rysk provins. Den svenska omorienteringen till ett gränsförsvär, i kombination med övre Norrlands ökade ekonomiska betydelse och förryskningspolitiken i Finland, gjorde att Tornedalens försvarspolitiska betydelse ökade.²⁴ Den meänkielispråkiga kulturen i området medförde samtidigt att tornedalingarnas nationella lojalitet kom att ifrågasättas, inte minst mot bakgrund av den allt mera intensifierade fennomanska kritiken av den svenska minoritetspolitiken i Tornedalen.

Från svensk sida såg man alltså ett parallellt hot både från Ryssland och från finländska nationalisterna.

Det nationalistiska behovet av att utveckla svenskt språk och svensk kultur i Tornedalen ingick i motiven bakom de två första folkhögskolorna i Norrbotten. Bodens folkhögskola grundades 1896 av den unge kaptenen Emil Melander som fått tjänst i Boden. Han hade blivit tilldelad befälet över Torneå kompani och upptäckt att de tornedalska rekryterna hade svårigheter att kommunicera på svenska. I den nybildade folkhögskolan skulle de finskspråkiga eleverna lära sig svenska och medborgerliga kunskaper kombinerat med nationell patriotism och gudfruktighet. Det var naturligt att folkhögskolan hamnade i Boden eftersom Torneå kompani var förlagt dit, men det fanns också en pedagogisk tanke med placeringen i svensk bygd. Genom att blanda svensk- och finskspråkiga elever skulle de finskspråkiga integreras i den svenska kulturen.

Grundandet av Tornedalens folkhögskola i Övertorneå 1899 var ännu tydligare relaterat till Tornedalens ställning som gränsregion till Finland. Vid bildandet hade Svenska Tornedalens folkhögskoleförening sitt säte i Stockholm, men 1913 övertog Stiftelsen Tornedalens folkhögskola huvudmannskapet med säte i Luleå, senare i Övertorneå. Betoningen på "Svenska Tornedalens" i det första föreningsnamnet illustrerar de nationalistiska anspråken med bildandet.

Det var den unge häradshövdingen i Haparanda, Georg Kronlund, som tog initiativet till folkhögskolan. Som många andra upplevde han den fennomanska kritiken av försvenskningsspolitiken i Tornedalen som ett politiskt hot. Det förstärktes av förryskningsspolitiken i Finland. Folkhögskolan skulle därför verka som ett fäste för svensk odling och kultur vid gränsen till Finland, men samtidigt fostra tornedalingarna till svenska medborgare. Kronlund upplevde det som politiskt instabilt att ha en enbart finsktalande befolkning vid finska gränsen, men var inte motståndare till den meänkielispråkiga kulturen som sådan. Han ville också motverka den stagnation som han upplevde i Tornedalen på grund av områdets isolering från övriga Sverige.

Det blev folkhögskollärarna Ludvig och Elisabeth de Vylder som startade skolan och utvecklade det medborgerliga och nationalistiska innehållet. Efterhand tillkom statsstöd till Tornedalens folkhögskola. I styrelsen fanns starka förbindelser mellan domkapitlet, länsstyrelsen, Norrbottens arbetsstugor och norrbottniskt näringsliv. Länsstyrelsens betydelse demonstreras av att landshövdingen var ordförande i stiftelsen från 1913 till 1978. Folkhögskolan var en del i det informella nationalistiska system för utbildning i Tornedalen som ovan beskrivits som ett metasystem för utbildning.

Meänkieli blir fortsatt förbjudet som undervisningsspråk i skolan

En tydlig maktkamp pågick i början av 1900-talet mellan Skolöverstyrelsen och Svenska kyrkan om vem som skulle ha beslutanderätt i folkskolan. Folkskollärarna förde en framgångsrik facklig kamp för att reducera kyrkans inflytande inom utbildningen. Chefen för Skolöverstyrelsens folkskoleavdelning, Nils Olof Bruce, hade suttit i styrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening (SAF) och varit riksdagsledamot för liberala samlingspartiet. Han tillhörde dem som hårt drivit kravet på att kyrkans inflytande över skolväsendet skulle upphöra, vilket skedde 1914. Han stod därför i motsättning till Olof Bergqvist och domkapitlet i Luleå, som ville behålla kyrkans inflytande över skolan.

Bruce blev på 1920-talet engagerad i Skolöverstyrelsens arbete med en ny undervisningsplan för Tornedalens folkskolor. Därför deltog han sommaren 1927 i en hembygdkurs vid Tornedalens folkhögskola. Han uppmanade då de deltagande lärarna att skriftligen framföra sina tankar till Skolöverstyrelsen om utbildningens förbättring i Tornedalen. Uppmaningen resulterade i att åtta tornedalska lärare 1928 skickade in en petition till Skolöverstyrelsen om införande av undervisning i finska i folkskolan. Till de åtta hörde bland andra W.L. Wanhainen och William Snell, som båda förespråkade att det finska språket skulle vårdas i offentligheten och tillåtas att användas i skolan. I petitionen begärdes finskspråkig undervisning i kristendomskunskap under de två första åren, finskans användning som hjälpspråk under hela skoltiden samt undervisning i finska språkets skrivning och läsning i klasserna fem och sex under en timme per vecka. I den hårda debatt som följde anklagades petitionärerna av de mest radikala motståndarna för att vara landsförrädare som gick de finländska fennomanerna till mötes. En viktig skiljelinje gick mellan den konservativa pressen på regional nivå och övrig press. Både den regionala vänsterpressen liksom flertalet rikstidningar stödde införandet av finska i undervisningen.

Petitionen från de tornedalska lärarna ledde till att den liberala regeringen lade fram en proposition till 1932 års riksdag om att tillåta finska i fortsättningsskolan. Där föll den, men när Socialdemokraterna därefter fick regeringsmakten, så lade de fram en proposition med samma innehåll till 1935 års riksdag. Där godkändes till sist förslaget.²⁵ Vi ser hur en mer tillåtande liberal och socialdemokratisk linje i språkpolitiken efterträdde en restriktiv högerlinje. Det innebar inte att finska återinsattes som undervisningsspråk i folkskolan. Riksdagsbeslutet handlade bara om fortsättningsskolan och där blev valet av finska frivilligt, vilket i praktiken innebar att väldigt få valde det alternativet. Samma år omvandlades läroverket i Haparanda till gymnasium med möjlighet att i språk välja finska som tillval.

Vid den här tiden hade det politiska säkerhetsläget i Europa försämrats radikalt och Sverige sökte ett politiskt samarbete med Finland. Då blev språkpolitiken i Tornedalen återigen en

²⁵ Snell 1976, 87–96; Tenerz 1963.

symboliskt viktig fråga. Länsstyrelsen i Norrbotten begärde 1937 en snabbutredning av Björn Collinder, professor i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet, för att utröna det finska språkets ställning bland allmänheten. Efter en rundresa i Tornedalen riktade han kritik mot domkapitlets förda språkpolitik i skolorna. Samma år arrangerade den socialdemokratiska regeringen, som beskrivits, en massmedialt spektakulär resa i Tornedalen där Sveriges och Finlands utrikes- och utbildningsministrar deltog. Det utrikespolitiska närmandet mellan Sverige och Finland ändrade däremot inte i den pedagogiska metoden i språkundervisningen. Efter andra världskriget var det fortfarande enbart svenska som gällde som undervisningsspråk. Att prata finska i skolan var förbjudet och överträdelser räknades som att ha brutit mot ordningsreglerna, vilket kunde leda till bestraffningar.

Inom FN bildades 1946 ett organ för internationellt samarbete inom utbildning, vetenskap, kultur och kommunikation, förkortat Unesco. Organisationen förde 1953 fram rekommendationen att alla världens barn borde få sin första skolgång på sitt eget modersmål. Rekommendationen utgick från att kunskap inte kan förvärfvas på ett språk som eleven inte förstår. Den byggde på pedagogiska rön som säger att all undervisning bör utgå från det som eleven är bekant med och därifrån röra sig mot det som är nytt, likaså att inläringen måste ta sin utgångspunkt i den sociolingvistiska miljö som individen befinner sig i.²⁶

Trots den formella liberaliseringen i synen på det finska språket så fortsatte under 1950-talet en i grunden assimilerande språkpolitik i Tornedalen. Posten som ecklesiastikminister hölls av högerpartiet under krigsåren på 1940-talet, men därefter var det idel socialdemokrater på posten med Tage Erlander som den förste år 1945. Partibytet inom ecklesiastikdepartementet ledde emellertid inte till någon skillnad i språkpolitiken. Försvarsanslaget till ”folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränssorter” betalades ut år efter år till olika behov hos folkskolorna, arbetsstugorna (sedermera skolhemmen) och till Tornedalens folkhögskola. Det var fortfarande svenska som var enda undervisningsspråk i folkskolan och det var förbjudet för de tornedalska barnen att prata meänkieli i skolan. Det gick tvärt emot Unescos rekommendationer. En liknande utveckling kan man se i Norge i förnorskningspolitiken mot samer och kvener efter andra världskriget. I ljuset av nazisternas folkmord på etniska minoriteter blev de rasbiologiska idéerna helt ställda åt sidan. Men precis som i Sverige bidrog den socialdemokratiska välfärdspolitiken efter kriget till att förnorskningen av samer och kvener fortsatte.²⁷

Skolöverstyrelsen började 1948 ge ut informationsskriften *Aktuellt från skolöverstyrelsen* som informerade om regeringsbeslut som tagits inom utbildningsområdet. Exempelvis informerades

²⁶ Unesco 1953; Hyltenstam & Tuomela 2001.

²⁷ Bjørklund 1985; Bråstad Jensen 1991.

1950 om att formen för finnbygdsstipendierna ändrats för att bättre motsvara sitt syfte.²⁸ I bland publicerades mindre artiklar som framhävde områden som Skolöverstyrelsen ville lyfta fram. Det gällde exempelvis artiklar om det nybildade Förenta nationerna och om mänskliga rättigheter eller om Unesco, men i de utskick som gjordes mellan 1948 och 1962 kommenterades aldrig Unescos språkrekommendation från 1953.²⁹

Man kan betrakta 1950-talet som en ”etniskt neutral period” i den bemärkelsen att den nationalistiska språkdebatten om det finska språkets berättigande i skolan lyste med sin frånvaro. Perioden kännetecknades av en stabil efterkrigstida högkonjunktur med en tillväxt på i genomsnitt 3,5 procent per år under 1950-talet och 5 procent under de första åren på 1960-talet. Socialdemokraterna fick förmånen att administrera en snabbt ökande levnadsstandard.³⁰ Motsvarande kompromiss, som Socialdemokraterna gjorde gentemot kapitalägarna inom industrin, gjorde tornedalingarna vad gäller meänkieli som modersmål. Det var en självklarhet att man inte talade finska i skolan.

Initiativet till en förändring mot språkförbudet i Tornedalens folkskolor kom från den socialdemokratiska riksdagsmannen Ragnar Lassinantti. Han var född i Pello och hade själv gått i skola med förbud att tala finska både i klassrummet och på rasterna. Som invald i den socialdemokratiska partistyrelsen ställde han 1957 en interpellation angående finska språkets ställning i Sverige. Han menade att det var rimligt att lärare och finskspråkiga elever i Tornedalen skulle kunna tala till varandra utan tolk. Därför borde lärare i småskolan behärska finska och han begärde en utökad tvåspråkig lärarutbildning för småskollärarna i Tornedalen. Det innebar också att förbudet mot att tala finska i skolan skulle upphöra.³¹ Även tvåspråkighetsforskaren Nils-Erik Hansegård påpekade till SÖ att ett förbud existerade och att det borde upphöra.³² Samma år upphävdes förbuden för barnen att använda finska under skoltid, bestraffningarna av barnen samt de lokala förbuden att köpa in finskspråkig litteratur till skolbiblioteken

Av en riksdagsdebatt mellan Lassinantti och centerpartisten Harald Larsson från Hedenäset år 1959 framgår hur Lassinantti arbetade för att ändra inställningen till Finland och det finska språket i Tornedalen. Han hade i januari 1958 anordnat kulturkonferensen ”Att bo vid en gräns”, som hölls på Tornedalens folkhögskola i Övertorneå. Konferensen bevistades av den socialdemokratiska ecklesiastikministern Ragnar Edenman och andra inbjudna gäster från Sverige och Finland. Året efter hade ecklesiastikministern lagt ett förslag om att frivillig

²⁸ Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1950, nr 26, sid 42–43.

²⁹ Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1948–1962.

³⁰ Möller 2015, 141–171.

³¹ Riksdagens protokoll 1957, Andra kammaren nr 4, s 50, Interpellation av Ragnar Lassinantti angående undervisning i småskola av barn, som enbart talar finska; Riksdagens protokoll 1957, Andra kammaren nr 9, Svar på interpellation av Ragnar Lassinantti.

³² Lainio & Wande 1996, 323–324.

undervisning i finska språket skulle få ges i årskurs 8 och 9 i Tornedalen, som nu debatterades i riksdagens andra kammare.

Ingen i riksdagen hade gått emot, men centerpartisten Larsson hade reserverat sig mot att pengarna skulle tas ur Finnbygdsanslaget och menade att det borde tas ur ordinarie skolbudgeten. Lassinantti passade på att använda sin talartid till att argumentera för betydelsen för tornedalingarna att få utnyttja sitt modersmål, särskilt inom det nordiska samarbete som var under utveckling: ”De infödda tornedalingarna skall på allt sätt understödjas att förkovra sig i svenska språket, då kunskaper i detta språk är ett livsvillkor för dem, men man bör samtidigt låta deras kunskaper i finska språket komma dem själva, samhället och det nordiska samarbetet till godo.”³³ Att på det här sättet framhålla den positiva betydelsen av kunskaper i finska var någonting helt nytt i riksdagsdebatten.

Nu märktes en förändring också i Skolöverstyrelsens officiella inställning till språkfrågan i Tornedalen. I ett cirkulär år 1958 publicerades för första gången ett principiellt dokument i språkfrågan. Det var riktat till länskolnämnd, skolstyrelser, skolchefer och folkbildningsorganisationer. Där slog man fast att språkfrågan i Tornedalen handlade om kulturella och praktiska aspekter. Det var inte en nationalitetsfråga eller en stridsfråga mellan svenskt och finskt. På så vis var budskapet likadant som i 1921 års Finnbygdsutredning. Man vände sig till Finland för att bedyra att språkpolitiken på svenska inte var uttryck för missaktning av finskt språk eller kultur.

Det nya i cirkuläret var nästa passus. Efter att ha betonat nödvändigheten av att barnen i Tornedalen fick samma utbildning och kunskaper som elever i övriga Sverige, skrev man att man också måste beakta: ”...att i en gränsbygd med i stor utsträckning tvåspråkig befolkning såväl kulturella som pedagogiska och praktiska skäl talar för att ej blott det ena språket vårdas inom skolans ram.”³⁴ Samma år ändrades undervisningsplanen för rikets folkskolor så att ”i bygder med finstalande befolkning” (Tornedalen) några enkla stycken på finska fick läsas vid studiet av Finlands geografi. Det hade under många år varit tillåtet för norska och danska under geografielektionerna, men nu blev till sist även finska tillåtet att användas i undervisningen.³⁵ Unescos ställningstagande för modersmålets betydelse i undervisningen påverkade den ändrade pedagogiska inställningen. Men det behövdes uppenbarligen också att en karismatisk tornedaling som Lassinantti hamnade i riksdagen innan en förändring i inställningen till meänkieli, eller finska som det kallades, kunde ske inom skolans område. Innan dess hade ett antal tornedalingar som Walde Lorents Wanhainen, William Snell, Edvin Mäkitalo, Hugo Tenertz och andra hade genom det svenska språket erövat positioner i samhället där de kunde

³³ Riksdagens protokoll 1959. Första kammaren, Andra bandet nr 14–22, sid 56–63; Riksdagens protokoll 1959. Andra kammaren, Tredje bandet nr 17–22, s. 77–81.

³⁴ Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1958, nr 186, sid 621–624.

³⁵ Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1958, nr 104, sid 312.

argumentera för värdet av den meänkielispråkiga kulturen. De bildade en kulturellt medveten medelklass som kunde ställa politiska krav för tornedalingarnas räkning. Det nationalistiska metasystemet inom utbildningen hade spelat ut sin roll i en kontext av ökat nordiskt och internationellt samarbete.

Det rörde på sig också inom kyrkan. Till Svenska kyrkomötet 1953 hade lämnats två motioner om att undersöka hur samiska och finska användes i kyrkliga sammanhang i de områden i Norrland där de två språken användes. Det statliga uppdraget gick till biskop Bengt Jonzon i Luleå stift som också var en av motionärerna. Samtliga präster i Tornedalen visade på behovet av finskspråkiga präster i församlingarna, vilket motiverades med inflyttningen av kvinnor från Finland, att finska var de medelålders och äldres språk, att vårdbesök krävde detta samt att det i expeditonsarbetet fanns ett dagligt behov av att använda finska.

I slutbetänkandet, som publicerades 1958, hävdade Jonzon att både samer och tornedalingar skulle få sin kyrkliga verksamhet på sitt modersmål eftersom svenskan var ett främmande språk för dem och att religionsutövningen borde ske på modersmålet. Andra argument var att det var viktigt att höja den kulturella nivån i tornedalsfinskan, att klyftan mellan äldre och yngre tornedalingar annars skulle öka, att även klyftan mellan de yngre och de äldre inom den laestadianska väckelsen riskerade att öka och att många unga finska kvinnor flyttat till den svenska sidan av Tornedalen. Dessutom framhölls för finskans del betydelsen av att skolan vårdade barnens finska modersmål.³⁶ Det sistnämnda var en kraftfull markering mot de föregående biskoparnas assimilerande språkpolitik. Trots att kyrkan inte längre var ansvarig för skolan så betonades språkfrågan i skolan i betänkandet.

Språkpolitiken aktualiserades återigen 1963 efter att en ny UNESCO-rapport kommit om vikten av modersmål i undervisningen. Samma år visade ett standardprov att skolresultaten i Tornedalen var sämre än i övriga landet. En utredning tillsattes av SÖ för att undersöka vilka förändringar som kunde göras vid lärarutbildningen för att tillgodose behoven för den finsktalande befolkningen i Sverige. Utredarna vid länskolnämnden i Norrbotten gjorde omfattande undersökningar om metoden i skolorna samt hur utbredd finsk- och svenskspråkigheten var bland barnen i Tornedalen. De konstaterade i sitt utlåtande 1968 att lärarutbildningen i Luleå borde förändras för att bättre möta de särskilda behov som fanns, men några egentliga förändringar gjordes inte. De förordade av praktiska skäl att den helsvenska metoden fortfarande skulle användas med visst stöd av finska i undervisningen.³⁷

³⁶ Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm. Remissvar i *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen.

³⁷ Kenttä & Weinz 1968.

Olika språkliga reformer på nationell nivå ledde så småningom till bestämmelserna om hemspråksundervisning i skolan, som genomfördes 1977.³⁸ Hemspråksreformen betonade på ett helt annat sätt än tidigare modersmålets status och betydelse för individens utveckling. Från och med 1977 fram till 1985 inkluderades de elever i hemspråksundervisning för vilka hemspråket utgjorde ”ett levande inslag i hemmet”. Länskolnämnden i Norrbotten tolkade skrivningen som att den skulle gälla i Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna och Gällivare där tornedalingarnas modersmål, *meänkieli*, bedömdes vara ett levande inslag.³⁹

Efter 1985 blev avgränsningen snävare. Nu skulle rätten till hemspråk bara gälla den elev vars ena eller båda vårdnadshavare hade ett annat språk än svenska som förstaspråk, och som använde det språket som *dagligt umgängesspråk* med eleven. Ett undantag från den nya bestämmelsen gjordes för samiska, tornedalsfinska och romska elever samt utländska adoptivbarn. Sär rättigheten för de tre minoriteterna blev 1988 inskriven grundskoleförordningen. År 1999 erkändes tornedalingarna i Sverige som nationell minoritet och *meänkieli* som ett av landets fem nationella minoritetsspråk.

3. Tidigare forskning

Forskning som berör språk- och skolpolitiken i Tornedalen har genomförts inom ämnen som historia, idéhistoria, språkvetenskap, kulturgeografi, etnologi, statsvetenskap och sociologi. Här ligger fokus framför allt på de historiska disciplinerna. Eftersom direktivet till SFK handlar om att undersöka både genomförandet av statens assimileringsspolitik och konsekvenserna av denna, så har forskningen om språk- och skolpolitiken fått en vidare definition än att bara handla om skolan. Språkpolitiken i skolan var inte fristående från assimileringsspolitiken utan var en central del av denna.

En viktig del av SFK:s granskning är att undersöka hur de tornedalska barnen påverkades av sin skolgång och vilka konsekvenser det fick för dem. För att svara mot direktivet har forskningen därför delats in i tre delar, beroende på om det är den genomförda politiken eller konsekvenserna av denna som behandlas. Den första delen handlar om minoritetsforskning om minoriteter i de nordiska länderna och teorier som berör förhållandet mellan stater och dess minoriteter. Där sätts minoritetsspolitiken i Tornedalen in i en internationell kontext. Den andra delen handlar specifikt om forskning som berör skol- och språkpolitiken i Tornedalen. Den tredje delen handlar om konsekvenserna för tornedalingarna av den förda skol- och språkpolitiken. Här behandlas frågan om språkbyte, etnopolitisk mobilisering och identitetsförändring.

³⁸ Hyltenstam & Tuomela 2001.

³⁹ Pekkari 1997, 153–177.

3.1 Staten och minoritetspolitiken

Kriteriet för en minoritet är att de tillhör en stat. Det är statens överhöghet och våldsmonopol inom ett territorium som gör att man kan säga att minoriteternas historia hör samman med staternas uppkomst. Tornedalingarnas historia visar hur maktförhållandena mellan minoriteter och majoriteter ständigt har förändrats. De är inte naturgivna grupper utan konstruerade enheter utifrån särskilda historiska processer. Etnicitet har från mitten av 1900-talet utvecklats som ett begrepp för att undersöka relationen mellan grupper som genom gränsdragning mot varandra markerar sina kulturella skillnader.⁴⁰

Etniska gruppers plats och roll i nationalstaterna har granskats historiskt, men oftast ur ett begränsat nationalstatligt perspektiv.⁴¹ Under de senaste decennierna har forskningen uppmärksammat de nya nationalstater och ”nationer utan stater” som skapades efter Sovjetunionens och det kalla krigets upplösning. Det gäller även tvetydigheten i definitionen av etniska grupper i den senmoderna världsordningen, liksom teorier som berör nation, nationalism och nationalstat.⁴² Likaså finns i de nordiska länderna exempel på hur transnationella och internationella företeelser som berör minoritetsfrågor i norra Europa behandlats i antologiform eller i form av övergripande synteser. Det har inte minst präglats de finskspråkiga minoriteterna i Sverige och Norge. Minoriteternas historia i de nordiska länderna har getts ökad uppmärksamhet under de senaste decennierna.⁴³ En viktig del i stärkandet av minoriteters samhälleliga positioner är forskning om minoritetsrättigheter.⁴⁴ I det här sammanhanget redovisas inte den omfattande forskning som bedrivits kring urfolksfrågor utan enbart kring nationella minoriteter.

Det är inte ovanligt att krig har förändrat staternas gränser så att etniska grupper hamnat på varsin sida av den nya gränsen, som i Tornedalens fall. Peter Sahlins undersökte på 1980-talet en gränsregion i Pyrenéerna mellan Spanien och Frankrike. Han visade att befolkningen där utvecklade komplementära identiteter som fick olika innehåll i olika kontexter. Den lokala, regionala och nationella identiteten kunde se olika ut.⁴⁵ En klassisk studie av assimileringspolitik inom en stat är Eugene Webers undersökning av hur franska bönder, som pratade många olika språk och dialekter, assimilerades till att bli franska medborgare med en

⁴⁰ För en orientering i ämnet, se Barth 1969; Barth 1996; Giles 1977.

⁴¹ Hall 1998; Fewster 2006; Anttonen 2005. Se också det stora norska forskningsprojektet ”Utvecklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet” med över hundra publikationer 1994–2001.

⁴² Brubaker 2004; Böss 2011; Dieckhoff & Jaffrelot (red.) 2005; Chernilo 2007; Vertovec London 2009.

⁴³ För minoritetshistorien i de nordiska länderna och norra Europa se exempelvis Svanberg & Thyden 1992; Kjeldstadli m.fl. (red.) 2003; Elenius (red.) 2009a; Cederberg 2010; Pulma (red.) 2015; Elenius 2015; Wickström & Wolff (red.) 2016; Kortekangas 2017; Kortekangas 2019.

⁴⁴ Minoritetsrättigheter har många gånger utvecklats i en feministisk kontext, exempelvis i Young 1990. En global ansats i frågan om minoritetsspråkens rättigheter har utvecklades av Laponce 1960, samt Laponce 1987. För en genomgång av globala minoritetsrättigheter, se särskilt Preece 2005 och Kymlicka 1998.

⁴⁵ Sahlins 1989.

enhetlig nationell kultur. De metoder som användes är generella för assimileringspolitik i andra delar av världen.⁴⁶

Forskning om minoriteternas förändrade position i förhållande till staten har genomförts i olika kontexter. I praktiken har en grups kombinerade storlek och makt i förhållande till andra etniska grupper inom staten kommit att vägleda definitionerna. Hur sådana maktkonstellationer påverkat både den statliga minoritetspolitiken och etniska gruppers politik har påvisats i Kanada. Det gäller både den fransktalande minoriteten som urfolk och minoriteter av annat slag. Sociologen Leo Driedger utarbetade på 1990-talet en modell där två samverkande faktorer antogs kunde stödja en föränderlig såväl om en stabil etnicitet på olika aggregeringsnivåer i samhället. Den ena sidan är vilka grader av socioekonomiska strukturer i samhället som gynnar eller missgynnar etniska grupper. Den andra sidan är graden av frivillighet och tvång i den officiella politiken. Det betyder att även den etniska gruppens egna förhållningssätt till assimilering präglas av frivillighet eller motstånd.⁴⁷ I det sammanhanget är Albert Hirschmans teori om etniska gruppers val mellan *loyalty*, *voice* eller *exit* relevant som förhållningssätt till den statliga minoritetspolitiken.⁴⁸ Minoriteters ställning i europeiska länder har också behandlats i termer av *intern kolonialism* eller *inre kolonialism*. Teorin har använts för att förklara den etniska revitaliseringen i bland annat de keltiska områdena och då beskrivits som en slags ”etnisk klassmotsättning”. Skillnaden i yrkesstruktur mellan olika etniska grupper har beskrivits som en kulturell arbetsfördelning mer än grundad på klasskillnader. Teorin har använts för att förklara etnisk mobilisering och revitaliseringen men har i det sammanhanget också mött kritik.⁴⁹

Nils Slunga tog sig an minoritetspolitiken i Tornedalen i sin licentiatavhandling *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten* (1965) där han analyserade den statliga politiken mot den finskspråkiga befolkningen i Tornedalen. Slungas analys har stora förtjänster genom den koncentrerade och skarpa analys den ger av de olika makttekniker staten använde i sin försvenskningspolitik och får betraktas som en klassisk studie av assimileringspolitik i Tornedalen. Den statliga politiken analyserades huvudsakligen inom skolväsendet men också inom områden som järnvägspolitiken och försvarsdebatten.

Slunga visade i sin forskning hur den statliga politiken i Tornedalen präglades av målsättningen att till varje pris införa svenskt språk och kultur i området. Han betonade att tornedalingarnas inställning till språkfrågan var dikterad av praktiska hänsyn och menade, att eftersom de lokala myndigheterna accepterade de statliga villkoren så kan man inte betrakta skolpolitiken som

⁴⁶ Weber 1977.

⁴⁷ Driedger 1996.

⁴⁸ Hirschman 1995, 12 ff.

⁴⁹ Hechter 1975; Smith, 1981, 32 ff; Tägil (red.), 1992, 27.

statligt auktoritär.⁵⁰ Tenerz menade i stället att de beslut som togs av skolråd och kyrkostämmor om införande av svenska som undervisningsspråk dikterades av den språkliga och klassmässiga sammansättningen i skolråden och kyrkostämmorna. Allmogen var enbart intresserade av den ekonomiska sidan av saken, inte av språkfrågan.⁵¹ Försvenskningsspolitiken var enligt honom en medveten assimileringsspolitik dikterad av rädsla för Ryssland och de finska nationalisterna.

De storfinska ambitionerna i Finland och konflikten mellan svenska och finska nationalister om Tornedalen påverkade på ett påtagligt sätt den svenska språkpolitiken i skolorna. Ämnet har tagits upp av några forskare. Valde Näsi gav 1928 ut *Länsipohjan kysymys* (1928), som behandlade de finska nationalisternas syn på Svenska Tornedalen, eller *Västerbotten* som man från finländsk sida benämnde området. En grundlig genomgång av de storfinska drömmarna och aktiviteterna under mellankrigstiden gjordes av Toivio Nygård i avhandlingen *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen* (1978). Svenska Tornedalen behandlades mer specifikt av samme författare i *Suur-Suomen koulu ja Länsipohjan suomalaiset* (1974). Från svensk sida har forskning om de finländska nationalisterna och Tornedalen gjorts av Karl-Erik Nyström i ”Svenska Tornedalen - konfliktområde under mellankrigstiden?” (1990).

En både detaljerad och bred beskrivning av de finskspråkigas historia i Sverige har gjorts av Kari Tarkiainen i *Finnarnas historia i Sverige del 2* (1993). Hans forskning om de finländska nationalisternas intresse för Svenska Tornedalen kastar ljus över nationalstatskonkurrensen och den betydelse som språkfrågan hade i det finländska nationalstatsprojektet. I avhandlingen *Både finsk och svensk: Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939* (2001) undersökte Lars Elenius motiven bakom den statliga minoritetspolitiken i Tornedalen, samt hur moderniseringen och den statliga skolpolitiken påverkade tornedalingarnas språkstrategier. Undersökningen av minoritetspolitiken i Tornedalen visade hur industrialiseringen, nationalstatskonkurrensen mellan Sverige och Finland och demokratiseringen framstår som de stora drivkrafterna bakom försvenskningsspolitiken i Tornedalen. Motivet var till en början att neutralisera det laestadianska hotet, men fick allt eftersom en mer och mer rasbiologisk och nationalistisk slagsida. Elenius har också beskrivit den övergripande statliga minoritetspolitiken i Sverige i en nordisk och europeisk kontext. I vitboken om Svenska kyrkan och samerna har han till viss del beskrivit tornedalingarnas minoritetspolitiska relation till de kyrkliga stiftet i Övre Norrland.⁵² En granskning av assimileringsspolitiken mot kvänerna, den finskspråkiga minoriteten i norra Norge, har gjorts av Kurt Einar Eriksen och Einar Niemi i standardverket *Den finske fare* (1981). Där sker också en komparation med assimileringsspolitiken i Tornedalen. Einar Niemi har senare jämfört minoritetspolitiken mot de finskspråkiga minoriteterna i Skandinavien (1995) och skrivit en

⁵⁰ Slunga 1965, 62, 66 och 173 ff.

⁵¹ Tenerz 1963, 336 ff.

⁵² Elenius 2006; Elenius 2009b, 242–258; Elenius 2015; Elenius 2016c, 469–515.

syntes om minoritetspolitiken i Norge (2006). Teemu Ryymins ”*Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt*”- *Finske nasjonalisters og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkrigstiden*” (1998) och avhandling ”*De nordligste finner*”: fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800–1939 (2004) behandlar de storfinska organisationernas intresse för de finskspråkiga i norra Norge samt pressdebatten under mellankrigstiden. Som ett standardverk om samspelet mellan kväner och samer i Norge, samt assimileringpolitiken mot dem kan också nämnas Ivar Bjørklunds *Fjordfolket i Kvænangen* (1985).

3.2 Språkpolitiken i skolan

Det tog lång tid innan någon form av forskning riktades mot utbildningspolitiken i Tornedalen. En jubileumsskrift om skolväsendets utveckling i Torne- och Kalix älvdalar utgavs till hundraårsfirandet av folkskolan i Sverige 1942. Den initierades och gavs ut av folkskoleinspektören William Snell och överlärarna inom Tornedalens inspektionsområde, som då även innefattade Överkalix och Nederkalix kommun. Med hjälp av arkivmaterial och personliga hågkomster beskrev rektorer och lärare i Torne- och Kalix älvdalar skolväsendets utveckling i respektive skoldistrikt, som i princip följde den äldre sockenindelningen. Fyra år före bokens utgivning hade Snell av ecklesiastikminister Arthur Engberg blivit utnämnd till folkskolinspektör i Tornedalens inspektionsområde, detta i strid med Domkapitlets och Skolöverstyrelsens önskan. De ansåg inte att han var lämpad på grund av sitt engagemang för det finska språkets berättigande i undervisningen i folkskolan. Att det finska språket därigenom fått ett erkännande på högsta politiska nivå var en prestigevinst för Snell, vilket man kan spåra i innehållet.

Det visar sig exempelvis i att Snell på slutet publicerade ett kapitel på meänkieli om undervisning hemma och i skolan förr i tiden. Det var gjort i intervjuform med två äldre personer från hans hemby. Ett sådant kapitel om folkundervisningens historia med inslag av meänkieli hade varit otänkbart ett decennium tidigare. Men det som framför allt stack ut i minnesboken var artikeln ”Läroutbildningen för Finnbygdens skolor”. Den var författad av Hugo Tenerz som varit utbildad folkskollärare och vid den tiden rektor för seminariet i Haparanda. Han riktade i artikeln hård kritik mot myndigheternas omläggning till enbart svenska i folkskolan utan att i motsvarande grad skjuta till resurser till läroutbildningen.⁵³ I den senare utkomna *Språkundervisningsproblem i de finstalande delarna av Norrbottens län* (1966) gjorde han en fördjupad analys av den pedagogiska sidan av språkpolitiken i Tornedalen. Fokus var den helsvenska metoden som förbjöd all användning av finska i skolan. Han hade

⁵³ Finnbygdsutredningen 1921; Snell 1942.

själv utsatts för den och kallade den för ”papegojmetoden”. Den kom att verka stigmatiserande för barnen i Tornedalen som inte fick använda sitt modersmål i undervisningen.⁵⁴

Det var också Hugo Tenerz som senare gjorde den första systematiska granskningen av utbildnings- och språkpolitiken i Tornedalen, som också var en vidräkning med den historieförfalskning som han ansåg att Finnbygdsutredningen ägnat sig åt vad gäller Tornedalens bosättnings- och migrationshistoria. I den första volymen *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900* (1960) beskrev han det första folkbildningsarbetet bland tornedalingar och samer, samt svenskspråkiga familjers assimilering i den finskspråkiga kulturen på 1600-talet. Det var en perspektivrik och empiriskt väl underbyggd forskning om folkkulturen samt folkbildningens och folkskolans utveckling i Tornedalen. Inledningsvis gjorde han en beskrivning av den s.k. Finnbygden i Norrbotten där han källkritiskt vederlade påståendena i Finnbygdsutredningen att Tornedalen i huvudsak bebotts av svenskspråkiga, som sedan blivit assimilerade i en finskspråkig befolkning. I den följande genomgången av folkupplysningsarbetet jämförde han utvecklingen av samernas och tornedalingarnas utbildning. Hans konklusioner om befolkningens inställning till statsskolorna, med endast svenska som undervisningsspråk, är att den finskspråkiga allmogen gick med på dem av ekonomiska skäl.

Den följdes upp av *Ur Norrbottens finnbygds historia samt Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talet* (1962). I de omfattande och detaljerade beskrivningarna av Tornedalens bosättningshistoria förde han en polemik mot Finnbygdsutredningens historieskrivning och även mot språk- och härkomstutredningens resultat i 1930 års folkräkning. Måltavlan var den ovetenskaplighet som kännetecknade de två arbetena. Boken är framför allt en tidig vetenskapligt belagd migrationshistoria över Tornedalen och Torne lappmark. Den handlade inte om skolfrågor, men anknöt kritiskt till de rasbiologiska resonemang som kännetecknat tidigare utredningar om skolväsendet.

I den tredje volymen *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* (1963) sattes folkskolans utveckling in i den språkpolitiska debatten från främre delen av 1900-talet till 1950-talet. Tenerz beskrev här hur Tornedalens skolväsende och den samiska nomadskolan utformades i en nationalistisk diskurs som präglades av rasbiologiska och säkerhetspolitiska bedömningar. Som tidigare var han mycket kritisk mot statsskolornas språkliga assimileringspolitik, Finnbygdsutredningens slutsatser och det faktum att det finska språket undertrycktes i skolan och i civilsamhället. Ingen har som Hugo Tenerz utifrån vetenskaplig metod beskrivit folkkulturens sammankoppling med skol- och språkpolitiken i Tornedalen. Det är ett portalverk till ämnesområdet.

⁵⁴ Tenerz 1966; Elenius 2001; Wande 2002.

Olof Hederyd var redaktör för antologin *Haparanda efter 1809 – kommunhistoria utgiven med anledning av Haparandas 150-årsjubileum* (Tornedalens historia III) (1992), som bygger på forskning om Haparanda stads framväxt. Han polemiserade i boken mot att försvenskningsspolitiken var en tvångskampanj för att utbreda storsvenskheten på en isolerad finskspråkig folkspillras bekostnad. Han menade att själva tvånget i språkinläringen upplevdes på olika sätt av olika elever, beroende på lärarens personlighet. Det verkliga kultur- och språkförtrycket var enligt honom det som utövades mot tornedalingarna *innan* de fick lära sig svenska, under de hundratals år då förvaltnings språket var svenska men befolkningen endast talade finska.⁵⁵

I *Både finsk och svensk* (2001), som nämnts ovan, undersökte Lars Elenius hur moderniseringen och den statliga skolpolitiken påverkade tornedalingarnas språkstrategier. Med de ungdomsgrupper som gick ut folkskolan i mitten av 1880-talet inleddes en process av språkbyte från finska till tvåspråkighet. Till skillnad från Tenerz ser Elenius en genuin vilja hos den finskspråkiga befolkningen att bli tvåspråkiga. De statliga myndigheterna försökte på olika sätt att assimilera och integrera de finskspråkiga i den svenska nationalstaten, men tornedalingarna kände också själva behov av att bryta sin kulturella, politiska och ekonomiska isolering från det övriga Sverige.

I den andra delen av avhandlingen undersöktes vilka språkstrategier man kan urskilja på lokal nivå med Övertorneå kommun som undersökningsområde. Genom att spåra skolelever från 1890 års folkräkning till 1930 års folkräkning kunde yrkesstrukturer och förändrade språkstrukturer undersökas. Bland de äldre elevgrupperna som återfanns i primärmaterialen 1930 var männen i högre grad tvåspråkiga än kvinnorna. Det förklaras av att de i betydligt högre andel arbetade inom industri- och hantverk och även i något högre andel inom offentlig tjänst. Bland de yngre elevgrupperna var språkmönstret likartat mellan män och kvinnor. Det förklaras med svenskundervisningens utbredning i all undervisning, den offentliga sektorns och det civila samhällets utbyggnad samt den svenska språkkulturens utbredning. Den allmänna moderniseringen i samhället påverkade kvinnorna till en ökad tvåspråkighet. Kvinnornas väg ut mot samhället gick i hög grad över yrken som krävde uttrycklig förmåga att behärska svenska, exempelvis yrken inom hotell/restaurang, offentlig tjänst och i viss mån privat tjänst. Småskolläraryrket var ett typiskt sådant yrke. Därför fanns starka incitament för kvinnorna att lära sig svenska.

I *Finnarnas historia i Sverige del 3* (1996) har Erling Wandt och Jarmo Lainio bidragit med en genomlysning och syntes av språkfrågans behandling inom skolväsendet i Tornedalen och för sverigefinnarna i Sverige under 1900-talet. Bland annan forskning om språkfrågan och assimileringen i Tornedalen kan nämnas Maria Wingstedts avhandling *Language Ideologies*

⁵⁵ Hederyd 1992, s. 221 ff.

and Minority Language Policies in Sweden (1998), som studerar språk- och assimilationspolitiken mot tornedalingar och samer i ett jämförande perspektiv från mitten av 1800-talet fram till nutiden. Även Ingegerd Larsson-Municio har i artikeln *The Return of the Repressed Others - Linguistic Minorities and the Swedish Nation-state, from the 1840s to the 1990s* (1997) behandlat förbindelsen mellan språk och assimileringpolitik i Tornedalen utifrån en demokratisk och nationalistisk diskurs. Precis som Wingstedt grundar hon sig på tidigare gjord historisk forskning och gör utifrån den en komparativ analys av assimileringpolitiken mot samer och tornedalingar. I *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv* (2006) jämförde Elenius minoritetspolitiken mot samer, tornedalingar och sverigefinnar fram till nutid. Det innefattade även en jämförelse med minoritetspolitiken i Nordnorge. I boken undersöks skol- och språkpolitiken utifrån de etniska gruppernas tidiga ställning i den svenska nationalstaten, som följdes från den tid då Finland var en del av Sverige. Några olika faser i minoritetspolitiken urskiljs. Det börjar med en värdekonservativ fas och går över en folkhemsfas till den mångkulturella fasan då tornedalingarna definieras som en nationell minoritet. Liberaliseringen av språkpolitiken skedde i internationella kontexter som FN, EU och den nordiska gemenskapen. Konklusionen är att förändringen efter andra världskriget från en nationalstatlig till en europeisk och global kontext motsvaras av en förskjutning från en monokulturell till en multikulturell minoritetspolitik.

Julia Nordblad har i en pedagogisk kontext problematiserat begreppet ”inre kolonialism” i avhandlingen *Jämlikhetens villkor: Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925* (2013). Hon undersöker där hur den helsvenska metoden för språkinlärning applicerades på språkundervisningen för samer, tornedalingar, bretagnare och infödda tunisier. Avhandlingen pekar på hur pedagogiken blev en arena för förhandlingar om demokratiskt inflytande och makt. Hon visar hur receptionen av den helsvenska metoden inte är diametralt motsatt mellan de etniska gruppernas områden inom eller mellan länderna, utan snarare kan beskriva som en sammanflätad historisk process. Hon visar också på svårigheten att använda begreppet ”intern kolonialism” genom begreppets analytiska mångtydighet.⁵⁶

Inom utbildningsvetenskap har David Sjögren tagit sin utgångspunkt i teorier om intern kolonialism i undersökningen av utbildningen för samer och romer, men med en viss kritisk distans till användningen av begreppet inom utbildning. Hans huvudsakliga tankefigur är att den socialpolitiska reformismen i Västeuropa inom utbildning sökte skydda medborgarsamhället genom att definiera och upprätta olika former av undervisning mot de minoriteter som betraktades som avvikande från normen. Han kallade de social- och

⁵⁶ Nordblad 2013.

utbildningspolitiska tankemönster som legitimerade en särundervisning för minoriteter för ”den säkra zonen”.⁵⁷ I det sammanhanget har Otso Kortekangas gjort jämförande studier av utbildningspolitiken riktad mot den samiska minoriteten i Finland, Sverige och Norge. Han har ifrågasätta om urfolksstatus ska var utgångspunkt för forskning om samerna, om det inte är fruktbarare att jämföra också med minoriteter som inte är kategoriserade som urfolk.⁵⁸

Det informella samverkande utbildningssystemet för Tornedalen har av Lars Elenius beskrivits som ett ”metasystem”, som ett sätt att förklara vad som band samman systemet av enskilda utbildningsformer för tornedalingarna. De olika utbildningarna var organiserade var för sig, men det ideologiska innehållet sammanförde dem till ett samverkande nätverk inom utbildningsområdet. Målsättningen var att integrera tornedalingarna i den svenska nationalstaten, att fostra dem socialt och att assimilera dem in i svenskt språk och kultur.⁵⁹ Det finns en teoretisk likhet mellan ”metasystemet” och Sjögrens ”den säkra zonen” i det att gemensamma tankemönster förband aktörer inom olika utbildningsrelaterade verksamheter för minoriteter. ”Metasystemet” relaterar emellertid teoretiskt till den integrativa fasen i svensk nationalism medan ”den säkra zonen” tar sin utgångspunkt i idéer om intern kolonialism inom utbildning riktad mot urfolk och minoriteter.

I *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (2011) har Curt Persson beskrivit hur rasbiologiska värderingar styrde hur disponenten vid LKAB behandlade tornedalingar och samer. Det har bäring på Lundbohms engagemang i utbildningsfrågor i Kiruna. I *"Då var jag som en fånge.": statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet* (2018) har intervjuer med tornedalingar använts för att visa hur rasbiologiska värderingar påverkade de intervjuades tid i arbetsstugor och skolor. Tage Alalehto har i *Tärendö: historien om en svensk tornedalsby* (2001) gjort en bred sociologisk studie av byn Tärendö. I kapitlet om skolan beskrivs hur en folkskola så småningom etablerades i Tärendö efter decennier av förhållningar. De hårda bestraffningarna i skolan och arbetsstugan relateras inte explicit till förbudet att tala finska, utan till tidens hårdföra bestraffningar som många gånger var ren misshandel från läraren eller arbetsstuguföreståndarens sida. Även språkfrågan behandlas i ett kapitel. Där beskrivs hur den svenska språkassimileringen genomfördes i skolan, men också att det fanns olika åsikter i lärarkollegiet om behovet av finska i undervisningen. Konklusionen är att i samband med andra världskriget, när Finland var i krig, så började språkstriden allt mera att tappa mark. Solidariteten med det finska folket var stark och bidrog till att staten blev mer välvilligt ställd till finsk kultur.

⁵⁷ Sjögren, 2010, 13 ff., 16–21, 212 ff.

⁵⁸ Kortekangas 2017; Kortekangas 2019.

⁵⁹ Elenius, 2014a; Elenius 2014b, Elenius 2014c.

Arbetsstugorna i Tornedalen var skolinternat för barn som bodde för långt från skolan för att kunna ta sig dit över dagen, samt för barn från fattiga hem som var i behov av mat och kläder. De blev snabbt helt integrerade i skolväsendet. Den första genomgripande studien av arbetsstugorna i Norrbotten och Tornedalen är Erik Lundemarks *Arbetsstugorna* (1980) som beskriver bakgrunden till deras uppkomst, hur de fungerade och i vilken takt de byggdes. Nils Slunga tog sig an ämnet drygt tio år senare med ”*Skola för glesbygd*”. *Arbetsstugor i norra Sverige* (1993). Det var en beskrivning av arbetsstugornas framväxt som också kom ut i en engelskspråkig version två år senare. Med *Arbetsstugorna i norra Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst* (2000) skedde en ytterligare breddning av ämnet. I boken tecknades linjen från medeltidens fattigvårdsinrättningar fram till arbetsstugan som institution. Likaså gjordes en jämförelse mellan filantropins och arbetsstugerörelsens ideologi och pedagogiska idéer.

Med Daniel Nilsson Rantas avhandling *Nödhjälpen på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903–1954* (2008) fick arbetsstugorna en mer allsidig sociologisk belysning. Bakgrunden till arbetsstugornas tillkomst beskrevs liksom de människor som engagerade sig i verksamheten. Han beskrev den som ett disciplinerande nationalistiskt fältexperiment mot fattigdomen. Gerda Helena Lindskog bidrog med ”*Snölandets fattiga ungdom till hjälp*”. *Om kvinnor och män kring Norrbottens arbetsstugor för barn 1903–1933* (2010) till att synliggöra det nationella nätverk av altruister, lärare, präster och pedagoger som organiserade och drev arbetsstugorna. Det var en djupgående studie av maktstrukturer och pedagogiska idéer bakom arbetsstugornas tillkomst. En brygga slogs mellan etniska, sociala och genusrelaterade perspektiv. Systematiskt blottlade hon de nationella maktstrukturer och personliga nätverk som arbetsstugorna var del av.

Den specifika skol- och språkpolitiken mot de etniska minoriteterna har också behandlats av en del norska forskare. Här kan nämnas Eivind Bråstad Jensens *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturell mangfold* (1991) och Bente Merete Hansen, *Solhov folkehøgskole-fornorskningssbastion i grenseland* (Hovedfagsoppgave i kunsthistorie) (1998). Den sistnämnda behandlar assimileringsspolitiken i ett mer konsthistoriskt och etnosymboliskt perspektiv.

3.3 Sociolingvistiska aspekter

1960-talet blev något av ett genombrott för forskning om konsekvenserna av språkpolitiken i Tornedalen. Unesco publicerade 1963 en ny rapport om undervisningsspråket i undervisningen. Som tidigare stödde man rätten för minoriteter att få undervisning på sitt modersmål, men öppnade även för att barn kan börja lära sig ett andra språk så fort de börjar skolan. Samma år publicerades en rapport vid lärarhögskolan i Stockholm som genom standardprov visade att skolresultaten i Tornedalen var sämre än i övriga landet.⁶⁰ Mot bakgrund av sina erfarenheter

⁶⁰ Kenttä & Weinz 1968, s 31.

som lärare i Tornedalen engagerade sig nu språkforskaren Nils-Eric Hansegård, Uppsala universitet, i frågan genom artiklar i de regionala dagstidningarna och på andra sätt. Han var gift med en kvinna med tornedalsk bakgrund och hade undervisat tornedalska och samiska elever i Kiruna kommun under många år. Därigenom hade han ett delvis inifrånperspektiv på frågan. Han hävdade att tornedalingarna genom den förda språkpolitiken i skolan inte kunde uttrycka sig fullt ut på vare sig finska eller svenska och myntade begreppet ”halvspråkiga” för deras situation.⁶¹ Till bilden hör att Hugo Tenerz 1966 publicerade sin kritiska granskning av språkundervisningens problem i Tornedalen.⁶²

Det är mot ovanstående bakgrund som Skolöverstyrelsen 1967 tillsatte en utredning för att undersöka vilka förändringar som kunde göras vid lärarutbildningen för att möta behoven hos den finsktalande befolkningen i Sverige. Utredningen genomfördes av länskolnämnden i Norrbotten och avgränsades där till befolkningen i Tornedalen. Detta var den första statliga utredningen om skol- och språkpolitiken i Tornedalen sedan Finnbygdsutredningen 1921. De två utredarna Matti Kenttä och Erik Weinz kontaktade under arbetet Hansegård och bad honom att i ett kort PM redogöra för sin uppfattning i frågan. Helt klart är att det tvåhundra sidiga manuskriptet de fick var innehållet till den bok Hansegård publicerade året efter.⁶³ Då kom *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* (1968) där han kritiskt granskade den förda språkpolitiken i Tornedalen. Boken var polemisk till sin karaktär och behandlade det språkliga förtrycket inom skolväsendet i Tornedalen ur ett psykosocialt perspektiv.

Hansegård hävdade att många tornedalingar på grund av förbudet att prata tornedalsfinska i skolan blev stigmatiserade och längre fram i livet blev handikappade i både det finska och svenska språket, att de blev ”halvspråkiga”. Som en uppföljning skrev han *Den norrbottensfinska språkfrågan: en återblick på halvspråkighetsdebatten* (1990). Hansegårds tes om halvspråkigheten mötte under 1980- och 90-talet kritik från andra forskare.⁶⁴ I arbetet med länskolnämndens utredning råkade Kenttä och Weinz i konfrontation med Hansegård. De ansåg att hans förslag om finska som undervisningsspråk de första skolåren var orealistiskt att genomföra. De ansåg att det i så fall skulle behöva utvecklas parallella skolsystem i Tornedalen, ett på finska och ett på svenska. Ett annat problem var hur utbildningen av finskspråkiga lärare skulle ske. Man hänvisade också till den enkät de gjort med 732 föräldrar och 472 lärare i Tornedalen där 94 procent av föräldrarna och lika hög andel av lärarna ansåg det ”bra” eller ”ganska bra” att barnen först och främst skulle arbeta med svenska språket i skolan. Hos de 994 intervjuade eleverna var andelen med samma åsikt 82 procent. Kenttä och Weinz föreslog att

⁶¹ Hansegård 1968.

⁶² Tenerz 1966.

⁶³ Kenttä & Weinz 1968, 42 ff.

⁶⁴ För en diskussion om halvspråkighetsteori se Hansegård 1990; Tandefelt 1988; Martin-Jones, Marilyn & Romaine, Suzanne, 1984.

det nuvarande gemensamma skolsystemet för finsk- och svenskspråkiga elever i Tornedalen skulle bevaras och att den helsvenska metoden med finska som hjälpspråk skulle behållas.

De föreslog också att lärarutbildningen i Luleå borde förändras för att bättre möta de särskilda behov som fanns i Tornedalen. De lärarstuderande borde därför få en ämnesfördjupning i det finska språket liksom en fördjupning i tvåspråkighetens psykologi. Dessutom skulle finska göras möjligt som eget ämnestillval för lärarkandidaterna och antalet platser för dem som ville läsa finska utökas.⁶⁵ Hansegård hann ta del av utredningens resultat innan publiceringen av sin bok. I boken gick han därför till hård kritik mot utredningen. Han menade att länskolnämndens utredare inte förstod det finska språkets värde för tornedalingarna som individer och värdet för kulturlivet i Sverige. Vidare menade han att de missuppfattat den internationella sakkunskapen och framför allt betonade han de emotionella störningar som undertryckande av modersmålet och språkbytet till svenska hade inneburit, och i framtiden skulle innebära, för tornedalingarna.⁶⁶

På 1960-talet hade tiden också blivit mogen för studier över nationsgränsen i Tornedalen. Till detta bidrog inte minst det ökade nordiska samarbetet. Ett tvärvetenskapligt projekt med folklivsforskare, kulturgeografer, språkforskare och sociologer vid Helsingfors universitet inledde 1966 undersökningar av det språkliga beteendet, religiösa mönster, familjens inre arbetsfördelning samt den sociala interaktionen över gränsen. Ledare för projektet var professorerna Asko Vilkuna och Elina Haavio-Mannila. För svenska Tornedalen blev det något av en konsekvensundersökning av vad avskiljandet från Finland och den svenska assimilering- och språkpolitiken inneburit för människorna. Magdalena Jaakola publicerade i det sammanhanget den språksociologiska attitydundersökningen *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi* (1971), som genomfördes på båda sidor om riksgränsen. Den berörde den svenska kommunen Övertorneå och den finländska kommunen Ylitornio på motstående sida av älven. Undersökningens målsättning var att utreda riksgränsens inverkan på befolkningen i svenska och finska Tornedalen. Jaakola konstaterade bland annat att de unga finskspråkiga med mer än genomsnittlig utbildning var allra mest negativa till undervisning i finska i skolan. Mer negativa till finskan var även inlandsbyarna Rantajärvi och Aapua jämfört med byarna vid riksgränsen och i närhet till kommuncentrat Matarengi (Övertorneå). Hon betraktade förslagen i undersökningen av Kenttä & Weinz som en ”assimilationistisk” metod eftersom förslagen att använda finska som hjälpspråk i de lägre stadierna hade som slutmål att helt övergå till svenska i undervisningen.⁶⁷

⁶⁵ Kenttä & Weinz 1968, 24 ff., 37 ff.

⁶⁶ Hansegård 1968, 114 ff.

⁶⁷ Haavio-Mannila & Suolinna (red.) 1971.; Jaakola 1972; Jaakola 1973. För en uppföljande kommentar se: Jaakola, 1984.

Henning Johansson och Joel Wikström använde sig av Jaakolas undersökningsmall när de i början av 1970-talet gjorde en intervjuundersökning av språkförhållandena i Karesuandos närområde, ett område där både samiska, meänkieli och svenska talas. Även här rör det sig om en synkron undersökning i nutid och ett underlag på 120 personer. Bara en del av materialet berör meänkieli. De hävdade, som Hederyd och Slunga tidigare, att tornedalingarnas ställningstagande för svenska språket var ett pragmatiskt val. Tornedalingarna såg svenska språket som en nödvändig resurs för att nå större inflytande i samhället. Det överensstämmer med de slutsatser som Kenttä & Weinz kom fram till i sin undersökning.⁶⁸ Henning Johansson har senare i många sammanhang arbetat för en mångkulturell pedagogik i utbildningssammanhang, som tar sin utgångspunkt i minoritetsspråken som pedagogisk resurs.⁶⁹

En av de synligaste konsekvenserna av språkpolitiken i skolorna är att fler och fler människor i Tornedalen gått från en finskspråkig bakgrund till att huvudsakligen använda svenska som vardagsspråk. Tidigare forskning om språkbyte och språkbevarande visar att det finns en mängd språkbytesfaktorer som kan leda till ett språkbyte eller ett bevarande av ett språk, men att det är svårt att hitta generella mönster som förklarar processen.⁷⁰ Det betyder att tidigare forskningsresultat inte så lätt kan överföras från en miljö till en annan. Faktorer som ansetts ha stort förklaringsvärde för språkbytesprocessen är äktenskapsmönster och kvinnornas strategiska roll i familjen. Andra förklaringsfaktorer är den funktionella språkdelningen mellan minoritetsspråk och majoritetsspråk samt det praktiska värde de olika språken har i olika sociala kontexter för de som använder språket/språken, men också minoritetens relativa maktposition och bedömningen av minoritetsspråkets status.⁷¹ Inom det nordiska området har flera undersökningar om flerspråkighet och språkbyte gjorts på 1980-talet.⁷²

År 1990 inledde Birger Winsa arbetet med en sociolingvistisk undersökning i Tornedalen. Resultaten har presenterats i boken *Attityder formar kollektiv identitet: konsekvenserna av förd språkpolitik och språklig verksamhet i svenska Tornedalen* (1996) samt i boken *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden* (1998). I undersökningen använde han sig delvis av den tidigare finländska undersökningen från 1960-talet som leddes av Vilkuna och Haavio-Mannila. Syftet var att undersöka språkförändringen i

⁶⁸ Johansson & Wikström 1970.

⁶⁹ Johansson 1996; Jernström & Johansson 1997; Johansson 2007.

⁷⁰ Tandefelt 1988, s 21 ff.

⁷¹ Boyd 1985; Aikio 1988; Boyd 1991, 221 ff; Gal 1979.

⁷² Helander 1982; Helander 1984 samt bl.a. Sally Boyd, Marika Tandefelt och Marjut Aikio. Särskilt Tandefelts och Aikios undersökningar har ett historiskt perspektiv genom att de följer språkbytet inom avgränsade familjer över tiden. Se även Muncio 1997; Wingstedt 1998; Huss 1999.

Tornedalen mellan 1960-talet och 1990-talet, samt undersöka hur språkanvändningen och de språkliga attityderna framträdde under perioden.⁷³

En konsekvens av språkpolitiken är att många tidigare skolbarn inte aktivt lärde sina barn att prata meänkieli när de själva blev föräldrar. Därför har meänkieli blivit allt mindre använt bland unga människor. Som en motreaktion har en omfattande revitalisering skett inom den tornedalska kulturen i Sverige och den kvenska kulturen i Norge i dag. Birger Winsa hade ett revitaliseringsperspektiv när han åren 1998–1999 jämförde det kulturella kapitalet i enspråkiga och tvåspråkiga områden i norra Sverige och norra Finland. I *Socialt kapital i en- och flerspråkiga regioner* (2005) jämfördes de finskspråkiga kommunerna i Tornedalen med några svenskspråkiga kommuner i Norrbotten och Västerbotten samt med kommunerna i finska Tornedalen. I studien lyftes bland annat fram att det kulturella kapitalet, i form av aktiva konstnärer och kulturella arrangemang, var bäst utvecklade i de tornedalskommuner där man främjade meänkieli och/eller samiska.⁷⁴

Användningen av modersmålet bland samer, sverigefinnar och tornedalingar i kontakt med myndigheter i Norrbotten har även undersökts av Lars Elenius och Stefan Ekenberg i rapporten *Minoritetsspråk och myndighetskontakt. Flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli och finska i Norrbottens län efter minoritets-språklagarnas tillkomst 2000* (2002) för länsstyrelsen i Norrbotten, samt i kapitlet ”Ett uthålligt språk”, i *Nationella minoriteter och minoritetsspråk* (2005) för konstitutionsutskottet. Syftet med båda undersökningarna var att undersöka hur minoritetsspråkslagstiftningen påverkat användningen av minoritetsspråken i offentliga sammanhang efter att de tre minoriteterna blivit erkända som nationella minoriteter år 2000. Den svenska språkpolitiken i Tornedalen har också behandlats ur ett diskrimineringsperspektiv av bland annat Tove Skutnabb-Kangas och av Birger Winsa i *Diskrimineringen av finsktalande i Sverige* (2020).⁷⁵ De sociolingvistiska undersökningarna har sammantaget behandlat såväl kulturella, religiösa, politiska, psykologiska och pedagogiska aspekter av statens språkpolitik i svenska Tornedalen. Även den sociala interaktionen över riksgränsen mellan Sverige och Finland har undersökts.

3.4 Etnopolitisk mobilisering och identitetsförändring

Den egna politiska organiseringen har i motsvarande grad som den statliga assimileringsspolitiken påverkat tornedalingarnas identitet. För att förstå varför kväner och lantalaiset finns med som minoriteter i Sannings- och försoningskommissionens granskning av den statliga assimileringsspolitiken måste minoritetsfrågan sättas in i ett etnopolitiskt perspektiv.

⁷³ Winsa 1996; Winsa 1998.

⁷⁴ Winsa 2005, 104 ff.

⁷⁵ Skutnabb-Kangas 1981; Skutnabb-Kangas 1990; Winsa 2020.

Från 1990-talet och framåt har skapandet av transnationella identiteter bland finskspråkiga minoriteter i Sverige och Norge utvecklats till minoritetsfrågan på Nordkalotten i en ny riktning.

Svenska Tornedalingars Riksförbund–Tornionlaaksoalaiset (STR-T) bildades 1981 och termen *meänkieli* började vid den tiden att användas av tornedalingar om den finska varietet som talas i svenska Tornedalen. Det var också en del i arbetet att definiera tornedalingarnas modersmål i hemspråksundervisningen. I Norge bildades Norske Kveners Forbund – Ruijan Kveeniliitto 1987 som en motsvarighet till STR-T i Sverige.⁷⁶ Etnonymen *kven* är den norska och isländska beteckningen på den finskspråkiga minoriteten i Nordnorge som flyttade dit från de nordliga finskspråkiga områdena i Sverige och Finland. Det skedde huvudsakligen under 1700- och 1800-talet även om den tidigaste inflyttningen i exempelvis Vadsø har konstaterats i slutet av 1500-talet.⁷⁷ I Sverige används beteckningen *kvän* om de norska kvenerna men också som en ny övergripande beteckning på hela den finskspråkiga befolkningen på Nordkalotten.

De svenska tornedalingarnas och norska kvenernas kulturella och politiska omorientering under 1990-talet hör tydligt samman med samernas ändrade politiska färdriktning. Under 1990-talet stärktes samiska minoritetsrättigheter kraftfullt i en global kontext. FN presenterade år 1989 ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder. Enligt konventionen ska särskilda åtgärder vidtas för att skydda ursprungsfolkens institutioner, egendom, arbete, kultur och miljö. Likaså ska äganderätt och besittningsrätt till den mark som de traditionellt bebos erkännas. Åtgärder skall vidtas för att skydda deras rätt att nyttja mark som inte uteslutande bebos av dem. Naturtillgångar som hör till deras mark ska särskilt skyddas och de ska ha rätt att delta i användningen, förvaltningen och bevarandet av naturtillgångarna.⁷⁸ Norge ratificerade konventionen 1990, men den har inte ratificerats av Sverige och Finland. Ytterligare ett steg i samernas politiska mobilisering var när Sameting inrättades i Norge 1989, i Sverige 1993 och i Finland 1996. I Norge bildades 2005 den s.k. Finnmarksfastigheten i Finnmarks fylke. Staten har där överlåtit ägandet och förvaltningen av statens mark till en delad förvaltning mellan Sametinget och länet. Det ska skapa en grund för samisk kultur och renskötsel, men också för annat utmarksnyttjande, närings- och samhällsliv.

Samernas stärkta urfolksrättigheter ledde till att motsättningarna i lokalsamhället ökade i de områden där samerna är bosatta och verksamma med renskötsel. Det gäller områden där kvener i Norge, tornedalingar i Sverige men också den finskspråkiga majoritetsbefolkningen i nordligaste Finland är bosatt. De politiska motsättningarna handlade i grunden om den historiska rätten att använda naturen och naturresurserna till olika ändamål för de bofasta etniska grupperna. Eftersom samernas rättigheter definierades utifrån en historieskrivning som

⁷⁶ Winsa 1998, 138–146; Elenius 2016a, 13–47; Elenius 2016b, 83–100.

⁷⁷ Niemi 1977; Niemi 1983, 103; Hansen and Evjen 2008, 29–47.

⁷⁸ Sveriges riksdag, kommittédirektiv 1997:103.

definierade dem som ett urfolk som funnits i området innan staten etablerade sig där, så blev det av betydelse också för kvenerna och tornedalingarna att visa att de hade ett lika långt historiskt förflutet i området som samerna.

Man kan därför också beskriva konkurrensen om urfolksrättigheter som en strid om historieskrivning. I det sammanhanget kan man urskilja en *identitetsdiskurs* och en *rättighetsdiskurs* som etnopolitiskt organiserade samer, kväner, tornedalingar och nordfinnar fört fram. Där har historieskrivningen om kvenerna/kvänerna haft en argumenterande och polemisk karaktär. Mot detta ska ställas en vetenskaplig *källkritisk diskurs* där historieskrivningen har utförts och granskats av akademiskt utbildade arkeologer, etnologer och historiker. När de har granskat användningen av argument för att hävda urfolksrättigheter för kvänerna, så har det också handlat om teori-, metod- och källkritiska frågor.

Henning Johansson, professor i pedagogik vid Luleå tekniska universitet, skrev 1994 en artikel i tidskriften *Kritisk utbildningstidskrift (KRUT)* med rubriken ”Från Cwenas till meikäläiset. Om de nordliga folkens historia.” Där hävdade han att tornedalingarna motsvarar de kväner som vikingahövdingen Ottar nämner i slutet på 800-talet. Argumentationen var polemisk, riktad mot storsamhällets minoritetspolitik. Historien om kvänerna berättades som en sammanhängande anekdotisk historia från 800-talet till nutid utan referenser till befintlig historieforskning. Inga källkritiska resonemang fördes om varför en kontinuitet skulle finnas mellan de nämnda kvänerna på 800-talet och tornedalingarna på 1990-talet. Berättelsen är typisk för en politiserad lekmannahållning till historieskrivningen, särskilt hållningen till långa tidsperspektiv från forntiden till nutid. Anspråken på att representera en historisk sanning är stor, argumentationen har en etnopolitisk agenda med tydliga mål inskrivna, trovärdigheten i påståendena stöds inte av några källkritiska överväganden.

Johanssons väsentliga inlägg i en historisk identitetsdiskurs var att kvänerna fram till 1300-talet var ett självständigt jakt- och fångsbaserat folk, som samerna. Därefter hade de tvingats bli jordbrukare. Han hävdade att beteckningen *tornedaling* är ett begrepp som svenskarna satt på de finskspråkiga och menade att de finskspråkiga på Nordkalotten borde kalla sig *meikäläiset* (Sv. sådana som vi). Artikelns konklusion anknöt till rättsdiskursen när han argumenterade för att det är hög tid att Sverige ratificerar ILO-konventionen om urfolks rättigheter och att samerna och meikäläiset är Sveriges två urfolk. Han krävde även att samiska och meänkieli ska få lagstadgat skydd i Sverige.⁷⁹ Tornedalingen Östen Groth, som var bildningskonsulent i Norrbotten och engagerad i Föreningen Norden bidrog också till att lyfta fram kvänerna och Kvänland i boken *Nordkalotten: En gränslös utmaning* (1982). Det gjordes i form av en kort anekdotisk berättelse bland andra berättelser om Nordkalotten. När den andra utgåvan gavs ut

⁷⁹ Johansson 1994, 51–56. Artikelns skrevs innan samiska och meänkieli erkänts som nationella minoritetsspråk 1999. Henning Johansson spelade i minoritetsspråkskommittén en viktig roll för att meänkieli blev erkänt.

ändrades boktiteln till *Nordkalotten: Konung Faravids land*.⁸⁰ Innehållet var likadant som i den första upplagan men rubriken var nu historiskt mytologiserande med hänvisning till det forntida Kväland som underförstått ansågs omfatta hela Nordkalotten.

Parallellt med den ändrade historieskrivningen skedde en politisk omorientering hos de finskspråkiga minoriteterna i Sverige och Norge och hos den finska lokalbefolkningen i Nordfinland. År 1999 skedde en utbrytning ur Norska kveners forbund då Kvenlandsförbundet bildades som en transnationell organisation för de finskspråkiga minoriteterna i Norge och Sverige. Medlemmarna i det nya förbundet menade att kvänerna borde erkännas som urfolk eftersom kvänerna var nämnda av den norske vikingahövdingen Ottar på 800-talet och senare i Egilssagan från 1200-talet och i andra källor.

År 2000 bildades i Karesuando föreningen *Suonttavaara lappby*, som har sin finska systerförening i *Suonttavaara lapinkylä*. Föreningens medlemmar hävdar att de härstammar från Suonttavaara lappby och att de blivit fråntagna sina historiska rättigheter till renskötsel, jakt och fiske av staten. Föreningen är en svensk motsvarighet till Kvenlandsförbundet eftersom de menar att de har en lika lång historisk koppling till territoriet som samerna, och att de därför ville bli erkända som ett urfolk. Det svenska Kvänlandsförbundet har en tydlig organisatorisk koppling till Suonttavaara lappby genom personkopplingar, sitt organisatoriska säte i Karesuando och gemensam hemsida. Föreningen Suonttavaara lappby bygger sina krav på att det fram till 1500-talet fanns ett lappskatteland som hette Suonttavaara lappby, som var geografiskt placerat på båda sidor om den nuvarande riksgränsen i Karesuandområdet mellan Sverige och Finland.⁸¹ Därför ser de sina släkten som ”lappar” från den tiden och längre tillbaka i tiden. De hävdar att ”samerna” är invandrade norska samer från senare tid.

Även i STR-T:s medlemstidning *MET avisi* skedde en tydlig förändring i innehållet från 1980-talet till 1990-talet. Under 1980-talet handlade artiklarna mycket om språkfrågan, assimileringpolitiken, skamkänslorna för den egna kulturen och stoltheten över att man nu ställde krav på stöd från regeringen till det egna språket och den egna kulturen. Under senare delen av 1990-talet arbetade STR-T hårt för att bli erkänd som nationell minoritet och att meänkieli skulle bli erkänt som nationellt minoritetsspråk, vilket inte var en självklarhet. Efter att Kvänlandsförbundet bildats på ett möte i Övertorneå 1999 ändade innehållet i MET karaktär. Artiklar om ILO 169 och samernas rätt till renskötsel ställdes mot tornedalingarnas rätt att bedriva koncessionsrenskötsel. I det sammanhanget användes historien om kvänerna och Kväland som argument för att tornedalingarna är ett urfolk med lika lång eller längre historia

⁸⁰ Groth & Lassinantti 1982; Groth 1995. Faravid beskrivs i den isländska Egilssagan från 1200-talet som kvänernas kung i Kväland. Sagaberättelsen anses syfta på det historiska skeendet på 900-talet, vilket är omdiskuterat.

⁸¹ Wallerström 2006, 17–31; Elenius 2018a, 408–509.

på Nordkalotten än samerna.⁸² I de beskrivna texterna ställdes den officiella statliga skrivningen om samernas historia mot en opponerande tornedalsk och kvänsk historieskrivning i en identitets- och rättighetsdiskurs.

Utifrån den *källkritiska diskursen* har finska forskare i avhandlingsprojekt undersökt de norska kvenernas etnicitet, historia och kultur.⁸³ Etnologen Marjut Anttonen analyserade den norska kvenrörelsens strävan efter att föra fram beteckningen *kven* som en gemensam etnonym i förhållande till andra etniska grupper i Nordnorge. Hon undersökte också varför det varit nödvändigt med nya historiska tolkningar av historiska källor som refererar till ett gemensamt ursprung. Genom att politisera etnicitet, historia och kulturell identitet argumenterade kvenrörelsen för olika politiska krav i förhållande till orättvisor som majoritetssamhället påfört minoriteten. Kvenrörelsen har skrivit om kväernas historia från en tidigare invandrarhistoria till en historia om ett ursprungsfolk. Anttonen konstaterar att folks eller nationers ursprungsmyter rör sig från ”riktig” tid till ”mytisk” tid. Den reviderade historieskrivningen har hela tiden jämförts med historieskrivningen om samerna som ett urfolk med referenser till ILO 169 och nutida rättigheter för olika etniska grupper.⁸⁴

I en etnopolitisk kontext studerade den norske historikern Teemu Ryymin hur kvenaktivister i Norge definierade centrala element av det som skiljer kväner från andra etniska grupper. Dit räknade han ett gemensamt namn på gruppen samt språk och historia. De politiska kraven handlade om att erkännas som nationell minoritet, inte enbart som en invandrargrupp, och att i ett senare skede erkännas som urfolk, på samma sätt som samerna.

Ryymin konstaterade att frågan om ursprunglighet under efterkrigstiden knutits till urbefolkningars krav på territoriella och kulturella rättigheter. I den statliga utredningen om samernas rättsställning (NOU 1984:18, 404) har Ottars berättelse använts som ett avgörande bevis på att ”samerna har lika gamal heimstadsrett i Noregs rike som ander norske borgarar.” Frågan om kontinuitet spelar en central roll också i de kvenska forntidsföreställningarna. Ryymin menar att dessa först och främst måste betecknas som historiska myter i identitetskonstruktionen. Han diskvalificerar för den skull inte kvenernas möjlighet att berätta historier om sig själv som urfolk och kräva rättigheter på grundval av detta, som samerna gör. Svårigheten för kvenrörelsen är att visa att de norska kvenerna har en kontinuitet som etnisk grupp från 800-talet till i dag. Ryymin konstaterade att det är den norska användningen av beteckningen ”kven” om de finsktalande vid Bottenviken, som skapat en illusion av etnisk kontinuitet från 800-talet för de norska kvenerna.⁸⁵ En motsvarande ståndpunkt har förts fram

⁸² En genomgång har skett av kvänfrågans utveckling i MET avisii från 1985 till och med 2008.

⁸³ Saressalo 1996; Anttonen 1999.

⁸⁴ Anttonen 1998, 43–58.

⁸⁵ Ryymin 2001, 51–68; Ryymin 2004b, 133–151.

av historikern Einar Niemi, som menar att beteckningen ”kven” haft mer eller mindre kontinuitet till i dag, men inte kvenerna som folkgrupp.⁸⁶

I det sammanhanget har historikern Lars Elenius påvisat att förekomsten av etnonymen *kvener* kontinuerligt har återkommit som muntlig minnestradning för ett folk vid Bottenviken. De har därefter återgetts skriftligt i av varandra tidsmässigt oberoende västskandinaviska källor från 800-talet till 1700-talet. Den norske gränskommissarien Peter Schnitler beskrev utifrån intervjuer med norska kvener i mitten av 1700-talet att Kvänland motsvarade nuvarande svenska och finska Tornedalen. Utifrån en anteckning av riksantikvarie Johannes Bureus år 1600 talade hela befolkningen där finska. När de svenskspråkiga införlivade området i det svenska riket i början av 1300-talet kallades befolkningen för *finnar*.

Elenius hävdade därför att de finskspråkiga vid Bottenviken, som av norrmän och islänningar betecknades som *kvener* från slutet av 800-talet till 1200-talet, måste vara samma folk som av svenskarna från 1300-talet kallades *finnar* och från 1800-talet *tornedalingar*. Konklusionen var att den finskspråkiga befolkningen vid Bottenviken bör ha en kontinuitet som folkgrupp från 800-talet till nutid, på samma sätt som svenskar, samer eller norrmän anses ha en lång kontinuitet som folk fastän deras kulturer förändrats i takt med historiens ändrade förutsättningar. Däremot har den norska etnonymen *kven* inte haft kontinuitet i Bottenviken under den långa tidsperioden. Den avlöstes på 1300-talet av den svenska beteckningen *finne*.⁸⁷

Den svenska kvänrörelsens användning av historia för politiska syften undersöktes på ett systematiskt sätt av arkeologen Thomas Wallerström i *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma* (2006). Han konstaterade, utifrån analyser av hemsidan för Suonttavaara lappby, att föreningen använde arkeologiska fynd och historiska utsagor på ett eklektiskt och ofta godtyckligt sätt för att bevisa den finskspråkiga gruppens existens på Nordkalotten innan statsmakten etablerade sig. Han konstaterade att spåren från avlägsna tider politiserats och polariserats på samma gång som de nationaliserats och etnifierats. Han undrade kritiskt om det finns någon gräns mellan det som kan kallas extrem kunskapsteoretisk relativism och rent tyckande.⁸⁸ I det sammanhanget har Lars Elenius publicerat artiklar som belyser hur tornedalingarna och kvänerna använt historia i en etnopolitisk kontext. Etnicitet har mer och mer kommit att användas för att föra fram politiska krav i en etnisk form. Internationella och globala avtal för minoriteter påverkar därför både den statliga minoritetspolitiken och minoriteternas egna politiska agendor. Det nutida etnopolitiska

⁸⁶ Niemi 2010, 33–52.

⁸⁷ Elenius 2018b, 143–175; Elenius 2019, 117–148; Elenius 2021, 84–109.

⁸⁸ Wallerström 2006.

skapandet av nya identiteter och nationer över statsgränserna skiljer sig därför från 1800-talets nationsbyggande.⁸⁹

Arkeologen Sara Hagström Yamamotos undersökte i avhandlingen *I gränslandet mellan svenskt och samiskt. Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-talet till 2000-talet* (2010) kvänsfrågan som ett exempel på en diskursiv identitetsförändring hos en perifer minoritet. Den okritiska och godtyckliga användningen av arkeologiska och historiska källor beskrevs som en form av historiebruk, men insatt i en kontext av svenska statens dominans över de etniska relationerna i norra Sverige. Hon konkluderade att all form av essentialism i nutid och historieskrivning är problematisk och bör undvikas, som i fallet med den kvänska historieskrivningen. Samtidigt konstaterade hon att det sätt som urfolk är definierade, exempelvis i skrivningen för ILO 169, gör det svårt för andra marginaliserade grupper än samerna att undvika essentialism när de strävar efter upprättelse och en jämbördig ställning i samhället. Det är de finskspråkigas marginalisering under nationaliseringsfasen i norra Sverige, i kombination med urfolks- och markrättighetsfrågor, som gör att områdets förhistoria fått en sådan sprängkraft.⁹⁰ På så vis bidrog Hagström Yamamoto till att beskriva konsekvenserna av den svenska assimileringpolitiken i Tornedalen.

Som ett led i Svenska kyrkans försoningsarbete med tornedalingarna har Stefan Aro skrivit boken *Ette tohtia olla oma itte: samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen* (2018). Den historiska delen är en syntes, byggd på tidigare gjord forskning, om kyrkans roll i försvenskningens arbetet. Till detta har fogats intervjuer gjorda av Roland Asplund, vilket ger en individuellt mänsklig dimension av konsekvenserna för de meänkielitalande av assimileringpolitiken. Boken har en särskild kyrklig form med reflektioner utifrån ett kristet perspektiv.⁹¹ En syntetisk analys av den nutida tornedalska identiteten gjordes av Tage Alalehto i *Tornedalsk identitet* (2021). Med hjälp av fyra olika intervjumaterial, som tidsmässigt spänner från Kiruna i början av 1900-talet till fem kommuner i Tornedalen under 1990-talet, analyserade Alalehto den tornedalska identitetens förändring under 1900-talet. Utifrån en teoretisk uppdelning av etnisk identitet i en samhällelig (civic), rättslig (legal) och komplementär (hybrid) varietet kom han fram till två grundläggande drag i den tornedalska mentaliteten. Det första var den ödesmättade inställningen att det inte lönar sig att protestera mot samhällsförändringar, som på meänkieli uttrycks med ”ei se kannatte” (det lönar sig inte). Det andra var den institutionaliserade uppdelningen i manliga och kvinnliga sysslor. Alalehto menade att båda dessa drag i den tornedalska identiteten var oförenliga med nutida svenskhet. Han hävdade vidare att meänkieli starkt kopplades till ”den lagiska laestadianismen” som

⁸⁹ Elenius, 2007, 285–302; Elenius 2010, 294–305; Elenius 2016b, 83–100; Elenius 2018a, 480–509; Elenius 2021, 84–109.

⁹⁰ Hagström Yamamoto 2010.

⁹¹ Aro 2018.

predikade underdånighet. På så vis menade han att vägen bereddes för försvenskningpolitiken och övergången till svenska.⁹²

Alalehto har senare i *Försvenskningen av Tornedalen* (2022) ytterligare fördjupat sin analys om konsekvenserna av försvenskningen av Tornedalen utifrån ett omfattande intervjumaterial på 342 bandade intervjuer vid Norrbottens kultur- och forskningscentrum i Övertorneå. Intervjuerna är gjorda av olika forskare perioden 1965–1992 och de flesta intervjuade är födda under decennierna mellan 1880 och 1910. Slutsatsen är att försvenskningprocessen kunde drivas så effektivt genom att tornedalingarna, kvänerna och lantalaiset hade ett socioekonomiskt och kulturellt underskott i förhållande till majoritetsbefolkningen och myndigheterna. Detta tillsammans med den laestadianska väckelsens betoning av underkastelse inför överheten utvecklade hos tornedalingarna en defaitistisk hållning till försvenskningen. Den godtogs hos gemene man utan protester.⁹³

Under 2000-talet skedde ett närmade mellan STR-T:s och Kvänerförbundets ståndpunkt om de finskspråkiga minoriteternas ställning som urfolk i Sverige och Norge. Samarbetet mellan de två organisationerna har stärkts och man har enats om den 15 juli som gemensam flaggdag, men de två organisationerna har separata flaggor. När en sanningskommission 2015 fördes på tal för samerna i Sverige så begärde STR-T att en liknande kommission skulle inrättas för tornedalingarna i Norrbotten. Medel söktes till en förundersökning om statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet, som publicerade i april 2018.⁹⁴ Kulturdepartementet beviljade medel till STR-T för fortsatta insamlingar av material och information om resultatet av förundersökningen till tornedalingarna. I mars begärde förbundet hos kulturministern att regeringen skulle tillsätta en sannings- och försoningskommission för tornedalingarna. Den var nu preciserad till att även gälla kväner och lantalaiset med motiveringen att den nationella minoriteten tornedalingar inte är homogen.⁹⁵

Det ledde fram till att en Sannings- och försoningskommission för tornedalingar, kväner och lantalaiset inrättades av regeringen 2020. Etnonymen *kvän* etablerades därigenom officiellt som ny beteckningen på en meänkielitalande grupp i Norrbotten. Detsamma gäller etnonymen *lantalainen* som beteckning på meänkielitalande ovanför lappmarksgränsen. Historikern Curt Persson har beskrivit användningen av de nya etnonymerna som ett självidentifikationsarbete inom den nationella minoriteten tornedalingar och att det bejakas av STR-T.⁹⁶ De tre etnonymerna har använts av Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner

⁹² Alalehto 2021.

⁹³ Alalehto 2022.

⁹⁴ Persson 2018.

⁹⁵ Regeringskansliet, Kulturdepartementet, STR-T:s utkast till kommittédirektiv för sannings- och försoningskommission, odaterad 2019.

⁹⁶ Persson 2018, 17–19.

och lantalaiset i det avgivna delbetänkandet 2022 som beteckning på den erkända nationella minoriteten i Tornedalen.⁹⁷

Beskrivningarna av den etnopolitiska mobiliseringen och identitetsförändringen visar att identiteter ska ses som dynamiska processer i ständig förändring. De sker alltid inom ramen för befintliga stater, men med utvecklingen av mänskliga rättigheter och minoritetsrättigheter efter andra världskriget har de allt mera påverkats i en både internationell och transnationell kontext.

4. Avslutande kommentar

Utbildningspolitiken i Tornedalen påverkades från 1800-talets mitt till 1990-talet av olika hotbilder som kopplades till befolkningens finsk-ugriska bakgrund och till bosättningen vid gränsen till Finland. Det faktum att så stor del av skol- och språkpolitiken påverkats av kontinuerliga politiska och kulturella hotbilder gör att Tornedalen skiljer sig från andra områden i Sverige. I Tornedalen sammansmälte utrikespolitiska och militära överväganden med det kulturella undertryckandet av den meänkielitalade kulturen och med en pedagogik som förbjöd användningen av barnens modersmål i skolan. Skolpolitiken blev en del av försvarsåtgärderna vid gränsen till Finland. Det ansågs som livsviktigt att införa svenskt språk och kultur i Tornedalen för att stärka områdets tillhörighet till Sverige.

Det ska inte förnekas att det även fanns en målsättning med minoritetspolitiken i Tornedalen att modernisera området och integrera tornedalingarna i den svenska nationalstaten. För att kunna ta del av medborgerliga rättigheter, ta del av de svenskspråkiga massmedierna och den svenskspråkiga kulturen och för att kunna hävda sig politiskt krävdes att tornedalingarna lärde sig svenska. Det är heller ingen tvekan om att föräldrarna ville att deras barn skulle lära sig behärska svenska på ett bättre sätt än vad de själva gjort. Men det innebär inte att de samtidigt var beredda att förneka meänkieli som modersmål och och sitt finsk-ugriska kulturarv. Den assimileringspolitiken som bedrevs inom olika utbildningar uppmuntrade inte på något sätt tornedalingarnas meänkielispråkiga bakgrund.

Olika hotbilder legitimerade språkpolitiken i skolan. Från början fanns en rädsla för rysk militär expansion, men det var den nationalistiska kritiken från Finland mot försvenskningsspolitiken som upplevdes som det mest akuta hotet mot den svenska nationella identiteten. Det handlade också periodvis om kyrkans osäkerhet inför den självrådiga laestadianska väckelserörelsen som rekryterade sina medlemmar huvudsakligen bland samer och tornedalingar. Den spred sig också över nationsgränserna till Norge och Finland och gick då delvis in i en militär och utrikespolitisk hotbild. Till detta fogades rasbiologiska idéer som nedvärderade människor av finsk-ugriskt ursprung samt deras kultur.

⁹⁷ SOU 2022:32, 27–31.

Staten och svenska kyrkan har ett särskilt ansvar för den förda skol- och språkpolitiken. När de första statsskolorna byggdes i Tornedalen 1888 togs initiativet av statskyrkan, som då var ansvarig för folkskolan. Villkoret för att församlingarna skulle få statliga skolor med statligt bekostade lärarlöner var emellertid att undervisningsspråket var enbart svenska. Därigenom tvingade man fram en ändring av undervisningsspråket till majoritetsspråket som villkor för de nya ekonomiska insatserna till skolväsendet i Tornedalen. Det var extraordinära åtgärder som inte gjordes på andra håll i landet vid den tiden. Det befrämjade en förtryckande och assimilerande språkpolitik i statsskolorna, en praxis som snabbt fick genomslag också i de kommunalt ägda skolorna.

Barnen i Tornedalen fick inte prata sitt meänkielispråkiga modersmål i skolan. De kunde bli bestraffade om de pratade meänkieli i skolan. Detsamma gällde för de barn som bodde i arbetsstuga under skolgången. De fick inte öppet använda sitt modersmål varken i skolan eller under den fria tiden i arbetsstugan. Att prata fritt ur hjärtat kunde de bara göra i smyg. Om de blev påkomna med att prata meänkieli blev de bestraffade på olika sätt. Domkapitlet och länsstyrelsen var två ledande centrala statliga myndigheter, som ingick i ett informellt system av utbildningar med den viktiga gemensamma målsättningen att fostra tornedalingarna till lojala svenskar. De olika assimilerande skolformerna i Tornedalen formade ett informellt metasystem av utbildningar, som hade det gemensamma målet att fostra tornedalingarna till lojala svenska medborgare. En gemensam nämnare var de mycket starka nationalistiska värderingarna utifrån svenskt språk och svensk kultur. Den andra sidan av saken var att den meänkielitalade tornedalska kulturen blev undertryckt och motarbetad. Den assimilerande språkpolitiken skapade hos skolbarnen i Tornedalen skamkänslor och mindervärdighetskänslor för meänkieli som modersmål och för den meänkielispråkiga kulturen.

När utbildningsväsendet i början av 1900-talet gradvis skildes från kyrkan så tog skolöverstyrelsen över den assimilatoriska språk- och kulturpolitiken. Tiden från andra världskriget till slutet av 1950-talet kan beskrivas som en värderingsmässigt ”etniskt neutral” period i Sverige. De konflikter som pågått mellan Sverige och Finland om språkpolitiken var avslutade. Det nordiska samarbetet var på väg att utvecklas. Den stora arbetskraftsinvandringen från andra länder hade ännu inte tagit fart. Ingenting av detta förändrade emellertid språkpolitiken i skolan i Tornedalen. Den assimilerande språkpolitiken ansågs som så självklar att den bara rullade på år efter år, oavsett vilket parti som ledde ecklesiastikdepartementet. Barnen fick inte använda meänkieli som modersmål i skolan. Staten har ett stort ansvar för den stigmatisering det orsakade barnen. De lärde sig att förneka den meänkielispråkiga delen av sin tornedalska identitet. När de blev föräldrar överförde de samma stigma till sina barn.

Forskning om skol- och språkpolitiken i Tornedalen har berört områden som minoritetens förhållande till staten i ett nationellt och internationellt perspektiv, språkpolitiken i skolan och

sociolingvistiska aspekter av tvåspråkighetsfrågan. Med början på 1960-talet har forskning även bedrivits om konsekvenser av assimileringpolitiken i skolan och i Tornedalen som helhet. En viktig konsekvens av assimileringpolitiken är den identitetspolitiska rörelse som skapades på 1980-talet som en proteströrelse mot den nationalistiska skol- och språkpolitiken i Tornedalen, som så många tornedalingar upplevt. Från 1990-talet har en del tornedalingar ställt krav på att bli behandlade som ett urfolk, vilket också behandlats av olika forskare.

5. Referenser

- Aikio, Marjut (1988). *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910-1980*. Helsinki.
- Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1948–1962*. Riksarkivet. Alalehto, Tage (2001). *Tärendö: historien om en svensk tornedalsby*. Kågeröd: Barr.
- Alalehto, Tage (2021). *Tornedalsk identitet*. Luleå: Tornedalica.
- Alalehto, Tage (2022). *Försvenskningen av Tornedalen – dess socioekonomiska och kulturella konsekvenser*. Luleå: Tornedalica.
- Anttonen, Marjut (1998). ”The dilemma of some present-day Norwegians with Finnish-speaking ancestry”, i *Acta Boeralia*, nr 1 1998, 43–58.
- Anttonen, Marjut (1999). *Etnopolitiikkaa Ruijassa: suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Diss. Turku: Yliopisto.
- Aro, Stefan (2018). *Ette tohtia olla oma itte: samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Bjørklund, Ivar (1985). *Fjordfolket i Kvæningen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Barth, Fredrik (1969). ”Introduction”, i Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the social organisation of culture difference*. Oslo.
- Barth, Fredrik (1996). ”Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity”, i Hans Vermeulen & Cora Covers (ed.), *The Anthropology of Ethnicity. Beyond ‘Ethnic Groups and Boundaries’*. Amsterdam.
- Boyd, Sally (1985). *Language Survival*. Göteborg.
- Boyd, Sally (1991). ”Between Two Languages”, i *Fenno-ugrica suecana* (Tidskrift för finsk-ugrisk forskning i Sverige nr 10). Stockholm, 221 ff;
- Gal, Susan (1979). *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York-San Francisco-London.
- Brubaker, Rogers (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge.
- Bråstad Jensen, Eivind (1991). *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold*. Nordkalott-Forlaget: Bodø.
- Böss, Michael (2011). *Narrating Peoplehood amidst Diversity*. Aarhus.
- Cederberg, Irka (2010). *Född fördömd: romerna - ett europeiskt dilemma*. Stockholm.

- Chernilo, Daniel (2007). *A social theory of the nation-state: The political forms of modernity beyond methodological nationalism*. London.
- Dieckhoff, Alain & Jaffrelot, Christophe (red.) (2005). *Revisiting Nationalism: Theories and Processes*. London.
- Driedger, Leo (1996). *Multi-ethnic Canada: identities and inequalities*. Toronto: Oxford University Press.
- Ekman, Sten (2013). *Kalixlinjen. Kalla krigets lås i norr*. Svenskt Militärhistoriskt förlag: Stockholm.
- Elenius, Lars (2001). *Både finsk och svensk: Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Umeå: Umeå universitet.
- Elenius, Lars & Ekenberg, Stefan (2002). *Minoritetsspråk och myndighetskontakt. Flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli och finska i Norrbottens län efter minoritetsspråklagarnas tillkomst 2000*. Luleå: CUFS, Luleå tekniska universitet.
- Elenius, Lars (2002). ”Statistiken i nationalstatens tjänst”, i Heidi Hansson m.fl. (red.), *När språk och kulturer möts*. Umeå: Umeå universitet, 285–302.
- Elenius, Lars (2005). ”Ett uthålligt språk”, i *Nationella minoriteter och minoritetsspråk* [Konstitutionsutskottet. Rapport från riksdagen 2004/05:RFR3]. Stockholm: Sveriges riksdag.
- Elenius, Lars (2006). *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Elenius, Lars (2007). ”Kvänner – en föränderlig identitet på Nordkalotten”, i Inga Lundström (red.), *Historisk rätt och historiens sprängkraft*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 285–302.
- Elenius, Lars (red.) (2009a). *Är vi inte alla minoriter i världen?*. Stockholm.
- Elenius, Lars (2009b). ”Norden som minoritetspolitiskt experiment”, i Lars Elenius & Leif Ericsson (red.), *Är vi inte alla minoriteter i världen? Rättigheter för urfolk, nationella minoriteter och invandrare*. Stockholm: Ordfront.
- Elenius, Lars (2010). “Memory Politics and the Use of History: Ethnopolitical Creation of Identity Among Finnish-speaking Minorities at the North Calotte 1960-2000”, i Małgorzata Pakier & Bo Stråth (ed.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York: Berghahn, 294–307.

- Elenius, Lars (2014a). "Cultural Consequences of the Conscript Army for the National Minority in the Torne Valley.", i *Militärhistorisk tidskrift 2013*. Stockholm: Militärhistoriska avdelningen, Försvarshögskolan, 65-86.
- Elenius, Lars (2014b). "Ett nationellt metasystem för utbildning och fostran i Tornedalen.", i *Nordic Journal of Educational History* 2/1 (2014): 63–85.
- Elenius, Lars (2014c). "Ett metasystem för utbildning i Tornedalen: Tvåspråkighet för emancipation eller förtyck?", i Johannes Westberg & David Sjögren (red.), *Norrlandsfrågan: Erfarenheter av utbildning, bildning och fostran i nationalstatens periferi*. Stockholm, 151–172.
- Elenius, Lars m.fl. (ed.) (2015). *The History of the Barents Region*. Oslo.
- Elenius, Lars (2016a). "Minoritetsspråken i nationalistisk växelverkan: Samiska och finska som kyrkospråk och medborgarspråk", i Daniel Lindmark (red.), *Gränsöverskridande kyrkohistoria. De språkliga minoriteterna på Nordkalotten*. Umeå: Umeå universitet, 2016, s. 13–47.
- Elenius, Lars (2016b). "Ethnopolitical mobilisation in the North Calotte area", i Kari Alenius & Matti Enbuske (red.), *The Barents and the Baltic Sea region: Contacts, influences and social change*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 83–100.
- Elenius, Lars (2016c). "Stiftsledningen och minoritetspolitiken", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi. Bd 1*. Skellefteå: Artos & Norma, 469–515.
- Elenius, Lars (2018a). "Nationella minoriteters symboliska nationsbyggande. Föreställningen om Kväland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter", i *Historisk tidskrift* Nr 3, (2018). Stockholm, 480–509.
- Elenius, Lars (2018b). "Were the "Kainulaiset" in the Kalix River valley Finns or Swedes? A reinterpretation of ethnonyms in Finland and the Gulf of Bothnia area from the Viking Age and onwards", i *Acta Borealia* No 2, 143–175.
- Elenius, Lars (2019). "The dissolution of ancient Kvenland and the transformation of the Kvens as an ethnic group of people. On changing ethnic categorizations in communicative and collective memories", i *Acta Borealia* No 2, (2019), 117–148.
- Elenius, Lars (2021). "Kvänerna i myt och verklighet", i *Norrbotten: årsbok 2020-2021*. Luleå: Norrbottens museum, 84–109.

- Elenius, Lars. Denna volym a. ”Statlig minoritetspolitik för språklig assimilering. Forskning om skol- och språkpolitik i Tornedalen”. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset 2023.
- Elenius, Lars. Denna volym b. ”Skolbarn i Tornedalen mellan två språk. Tornedalingsars förhållningssätt till svenska statens språkpolitik i två skolor i Tornedalen”. Rapport för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset 2023.
- Eriksen, Knut Einar & Niemi Einar (1981). *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo: Univ.-forl.
- Fewster, Derek (2006). *Visions of past glory: Nationalism and the construction of early Finnish history*. Helsinki.
- Fjellström, Per (1993). *Läroanstalt för barnsliga vildar*. Stockholm: Författares bokmaskin. Finnbygdsutredningen (1921). *Betänkande och förslag rörande folkskolväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*. Stockholm: Nordiska bokh.
- Giles, Howard (ed.) (1977). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London-New York-San Francisco.
- Groth, Östen & Lassinantti, Gunnar (1982). *Nordkalotten: En gränslös utmaning*. Luleå: Skrivarförlaget, Norrbottens bildningsförbund.
- Groth, Östen (1995). *Nordkalotten: Konung Faravids land*. Stockholm: Tiden.
- Hagström Yamamoto, Sara (2010). *I gränslandet mellan svenskt och samiskt. Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-talet till 2000-talet*. PhD Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hall, Patrik (1998). *The social construction of nationalism: Sweden as an example*. Lund.
- Hansen, Bente Merete (1998). *Solhov folkehøgskole- fornorskningsbastion i grenseland* (Hovedfagsoppgave i kunsthistorie). Bergen.
- Hansen, Lars-Ivar & Evjen, Bjørg (2008). “Innledning Kapitel I. Kjært barn –mange navn.”, i Bjørg Evjen, and Lars-Ivar Hansen (red.), *Nordlandens kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i et historisk perspektiv*. Oslo: Pax forlag.
- Hansegård, Nils Erik (1968). *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?*. Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Hansegård, Nils Erik (1990). *Den norrbottensfinska språkfrågan: en återblick på halvspråkighetsdebatten* (Uppsala multiethnic papers 19). Uppsala.

- Haavio-Mannila, Elina & Suolinna, Kirsti (red.) (1971). *Studier kring gränsen i Tornedalen*. Stockholm.
- Hechter, Michael (1975). *Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hederyd, Olof (1992). *Haparanda efter 1809 kommunhistoria utgiven med anledning av Haparandas 150-årsjubileum* (Tornedalens historia III). Haparanda.
- Helander, Elina (1984). *Om trespråkighet: en undersökning av språkvalet hos samerna i Övre Soppero*. Umeå.
- Helander, Elina (1982). "Det finska språkets ställning i Övre Soppero i dag", i Karl-Hampus Dahlstedt & Tryggve Sköld (red.), *Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Scandinavien*. Umeå: Umeå universitet.
- Hirschman, Albert O. (1995). *A Propensity to Self-Subversion*, Cambridge-Massachusetts-London, 12 ff.
- Hechter, Michael (1975). *Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Huss, Leena (1999), *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland*. Uppsala.
- Hyltenstam, Kenneth & Tuomela, Veli (2001 [1996]). "Hemspråksundervisning", i (Kenneth Hyltenstam red.), *Tvaspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Jaakola, Magdalena (1972). *Om tvåspråkighetens sociologi: med speciell hänsyn till språkförhållandena i svenska Tornedalen*, Helsinki.
- Jaakola, Magdalena (1973). *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldus.
- Jaakola, Magdalena (1984). "Den språkliga variationen i svenska Tornedalen", i *Språk och samhälle 2*.
- Jernström, Elisabet & Johansson, Henning (1997). *Kulturen som språngbräda: lärande i ett flerkulturellt samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Henning & Wikström, Joel (1970). *Flerspråkigheten i norra Tornedalen : en förberedande sociologisk studie*, Umeå.
- Johansson, Henning (1994). "Från Cwenas till meikäläiset. Om de nordliga folkens historia", i *Kristisk utbildningstidskrift (KRUT) nr 72*, 51-56.

- Johansson, Henning (red.) (1996). *Pedagogisk utvecklingsverksamhet för finskspråkiga elever*. Stockholm: Skolverket.
- Johansson, Henning (2007). Forskning inom skol- och utbildningsområdet. *Lära till lärare i norr: lärarutbildningen i Luleå 100 år*, 55–93.
- Kenttä, Matti & Weinz, Erik (1968). *Lärarutbildningen och den finsktalande befolkningen i Norrbotten: utredning verkställd på uppdrag av Skolöverstyrelsen*. Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Kjeldstadli, Knut m.fl. (red.) (2003). *Norsk invandringshistorie Bd 1-3*. Oslo.
- Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm. Remissvar i *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk-och finsktalande befolkningen.
- Kortekangas, Otso (2017). *Tools of teaching and means of managing: educational and sociopolitical functions of languages of instruction in elementary schools with Sámi pupils in Sweden, Finland and Norway 1900–1940 in a cross-national perspective*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet
- Kortekangas, Otso (2019). *Sámi Educational History in a Comparative International Perspective [Elektronisk resurs]*. Springer International Publishing.
- Kymlicka, Will (1998). *Mångkulturellt medborgarskap*. Nora.
- Kärre, Karl (1954). ”Ett par randanmärkingar till de språkmetodiska frågorna”, i *Aktuellt från Skolöverstyrelsen*, årg. 7, 1954, s 172.
- Lainio, Jarmo & Wande, Erling (1996). ”Finskan i utbildningsväsendet och sverigefinnarnas utbildning i Sverige”, i Jarmo Lainio (red.), *Finnarnas historia i Sverige 3*. Helsingfors: SHS/NM, 323–324.
- Landsarkivet i Härnösand, Domkapitlets i Luleå arkiv, Kungliga brev 1951–1953. Laponce, Jean Antoine (1960). *The protection of minorities*. Berkeley and Los Angeles.
- Laponce, Jean Antoine (1987). *Languages and their territories*. Toronto.
- Lindskog, Gerda Helena (2010). *"Snölandets fattiga ungdom till hjälp": om kvinnor och män kring Norrbottens arbetsstugor för barn 1903-1933*. Umeå: h:ström - Text & kultur, 100 ff.
- Lundemark, Erik (1980). *Arbetsstugorna*. Luleå: Tornedalica.

- Martin-Jones, Marilyn & Romaine, Suzanne (1984). "Semilingualism: A Half-Baked Theory of Communicative Competence", i (red. Erling Wande m.fl.) *Aspects of Multilingualism. Proceedings from the Fourth Nordic Symposium on Bilingualism*. Uppsala.
- Matti, Bengt (1999). "Bygdekurserna - en flyttande folkhögskola", i Karl Pekkari (red.), *Tradition och förnyelse. Studier i Tornedalens skol-, språk- och kulturhistoria* (Tornedalica nr 53). Övertorneå: Tornedalens folkhögskola, 127–157.
- Municio, Ingegerd (1997). *The Return of the Repressed Others - Linguistic Minorities and the Swedish Nation-state, from the 1840s to the 1990s*. Stockholm: Department of political science.
- Möller, Tommy (2015). *Svensk politisk historia. Strid och samverkan under tvåhundra år*. Studentlitteratur: Lund, 141–171.
- Niemi, Einar (1977). *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*. Vadsø: Vadsø kommune.
- Niemi, Einar (1983). *Vadsøs historie. Bd 1, Fra øyvær til kjøpstad (intill 1833)*. Vadsø: Vadsø kommune.
- Niemi, Einar (1995). "The Finns in Northern Scandinavia and Minority Policy", i Sven Tägil (red.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*. London: Hurst & Company.
- Niemi, Einar (2006). "National Minorities and Minority Policy in Norway", i Athanasia Spiliopoulou Åkermark (red.), *International obligations and national debates: minorities around the Baltic Sea*. Mariehamn: Åland Islands Peace Institute.
- Niemi, Einar (2010). "Kvenene-Nord-Norges finner: En historisk oversikt", i A.C.B. Lund & B.B. Moen (red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim, 33–52.
- Nilsson Ranta, Daniel (2008). *Nödhyll på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903-1954*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 2008.
- Nordblad, Julia (2013). *Jämlikhetens villkor: Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nygård, Toivo (1974). *Suur-Suomen koulu ja Länsipohjan suomalaiset*. (Historiallinen Aikakauskirja 3. Forssa.
- Nygård, Toivo (1978). *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen*. Helsinki.
- Nyström, Karl-Erik (1990). "Svenska Tornedalen - konfliktområde under mellankrigstiden?", i *Österbotten 1989–1990*. Vasa.

Aktuellt från Skolöverstyrelsen 1948–1962. Riksarkivet.

Näsi, Valde (1928). *Länsipohjan kysymys* (Suomalainen Suomi 11). Helsinki.

Pekkari, Karl (1997). ”Meänkieli som hemspråk i skolan genom åren”, i Eva Westergren & Hans Åhl (red.), *Mer än ett språk. En antologi om två- och trespråkigheten i norra Sverige*. Stockholm: Norstedts, 153–177.

Persson, Curt (2011). *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar*. Luleå: Tornedalica.

Persson, Curt (2018). *”Då var jag som en fånge.”: statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*. Övertorneå: Svenska tornedalingars riksförbund - Tornionlaaksolaiset: Met Nuoret.

Persson, Curt (2022). ”Sammanfattning av rapport om rasbiologiska undersökningar”, i *Då människovärdet mättes. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset* (SOU 2022:32), 61–109.

Preece, Jennifer Jackson (2005). *Minority rights: between diversity and community*, Cambridge.

Pulma, Panu (red.) (2015). *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*, Helsingfors.

Riksdagens proposition nr 170 år 1924.

Riksdagens proposition nr 1 år 1967, Bil. 10, Ecklesiastikdepartementet, 127–128.

Riksdagens protokoll 1957, Andra kammaren nr 4, s 50, Interpellation av Ragnar Lassinantti angående undervisning i småskola av barn, som enbart talar finska.

Riksdagens protokoll 1957, Andra kammaren nr 9, Svar på interpellation av Ragnar Lassinantti.

Riksdagens protokoll 1959. Första kammaren, Andra bandet nr 14–22, sid 56–63.

Riksdagens protokoll 1959. Andra kammaren, Tredje bandet nr 17–22, s. 77–81.

Ryymin, Teemy (1998). *”Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt”- Finske nasjonalisters og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkristiden*. Tromø: Universitetet i Tromsø.

Ryymin, Teemy (2001). ”Creating Kvenness: identity building among the Arctic Finns in northern Norway”, i *Acta Borealia nr 1 2001*, 51–68.

- Ryymän, Teemu (2004a). *"De nordligste finner": fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939*. Diss. Tromsø: Institutt for historie, Universitetet i Tromsø
- Ryymän, Teemu (2004b). "Histori, fortidsforestilling og kvensk identitetsbygging", i Bård A. Berg & Einar Niemi (red.), *Fortidsforestillinger: Bruk og misbruk an nordnorsk historie*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, 133–151.
- Sahlins, Peter (1989). *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkley-Los Angeles-Oxford.
- Saressalo, Lassi (1996). *Kveenit: tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Diss. Turku: Turun yliopisto.
- Sjögren, David (2010). *Den säkra zonen: motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913-1962*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1981). *Bilingualism or not: the education of minorities*, (Multilingual matters 7), Clevedon.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1990). *Language, Literacy and Minorities. A Minority Rights Group Report*.
- Slunga, Nils (2000). *Arbetsstugorna i norra Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst* (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 192). Uppsala.
- Slunga Nils (1993). *"Skola för glesbygd". Arbetsstugor i norra Sverige*. Luleå.
- Slunga, Nils (1965). *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten* (Tornedalica nr 3). Luleå.
- Smith, Anthony D. (1981). *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snell, William (red.) (1942). *Ur folkundervisningens historia i Torne och Kalix älvdalar 1842-1942: minnesskrift utg. på föranstaltande av arbetsutskottet för firandet av folkskolans 100-årsjubileum inom Tornedalens inspektionsområde*. [Haparanda]: [Emil Sandström].
- Snell, William (1976). *Återblick* (Tornedalica nr. 22). Luleå.
- SOU 2022:32. Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset. *Då människovärdet mättes: exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset*. Stockholm: Regeringskansliet, 27–31.

- Svanberg, Ingvar & Thydén, Mattias (1992). *Tusen år av invandring*. Stockholm.
- Sveriges riksdag, kommittédirektiv 1997:103.
- Tandefelt, Marika (1988). *Mellan två språk: en fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. Diss. Uppsala: Univ.
- Tarkiainen, Kari (1993). *Finnarnas historia i Sverige 2*. Helsinki: SHS/NM.
- Tenerz, Hugo (1942). Lärarutbildningen för finnbygdens folkskola, i (red. William Snell), *Ur folkundervisningens historia i Torne och Kalix älvdalar*. Uppsala.
- Tenerz, Hugo (1960). *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900* (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 102). Stockholm.
- Tenerz, Hugo (1962). *Ur Norrbottens finnbygds historia samt Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talet*. Stockholm-Göteborg-Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tenerz, Hugo (1963). *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten*. Strängnäs.
- Tenerz, Hugo (1966). *Språkundervisningsproblemen i de finsktalande delarna av Norrbottens län*. Lund: Gleerup.
- Thorén, Birger (1964). "Hundra års undervisning i moderna språk", i *Pedagogisk tidskrift. Minnesskrift 1865–1964*. Lund, 341 ff.
- Tägil, Sven (red.) (1992). *Europa –historiens återkomst*. Hedemora: Gidlunds.
- Unesco 1953: *The Use of Vernacular Languages in Education*. Paris: Unesco, 1953.
[Unesco:s utredning fanns med som bilaga i 1957 års nomadskolutredning.]
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. London.
- Wallerström, Thomas (2006). *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk- arkeologiskt dilemma*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Weber, Eugene (1977). *Peasants into Frenchmen: the modernisation of rural France, 1870-1914*. London.
- Wickström, Mats & Wolff, Charlotta (red.) (2016). *Mångkulturalitet, migrationer och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsingfors.
- Wingstedt, Maria (1998). *Language Ideologies and Minority Language Policies in Sweden*, Stockholm.

- Winsa, Birger (1996). *Attityder formar kollektiv identitet: konsekvenserna av förd språkpolitik och språklig verksamhet i svenska Tornedalen*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Winsa, Birger (1998). *Language Attitudes and Social Identity: The Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden*. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Winsa, Birger (2005). *Socialt kapital i en- och flerspråkiga regioner: Svenska Tornedalen jämförd med finska Tornedalen och några nordsvenska kommuner*. Stockholm: Department of Finnish, Stockholm University.
- Winsa, Birger (2020). *Diskriminering av finsktalande i Sverige: representation av sverigefinländare och tornedalingar i fackföreningar, politiken och inom olika yrken*. Skogås: Meänkielen förlaaki.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton.
- Young, J. (1889). "Reformsträvanden med afseende på undervisningen i främmande språk", i *Pedagogisk tidskrift 1889*, 97 ff.